

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ และตัวตนของเมืองแพร่

ภูเดช แสนสา*

* อาจารย์ประจำหลักสูตรวัฒนธรรมศึกษา ภาควิชาสังคมและวัฒนธรรมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์
และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

๑ บทคัดย่อ

ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ในปัจจุบันยังไม่ลงตัว เนื่องจากขาดหลักฐานและการบันทึกที่สืบเนื่อง จึงมีลักษณะเป็นงานเขียนประวัติศาสตร์ที่เกิดจากความเชื่อ เขียนขึ้นโดยขาดหลักฐานที่หนักแน่นรองรับ เมืองแพร่ปรากฏตัวตนครั้งแรกในตำนานพื้นเมืองพะเยาเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ในฐานะเป็นแคว้นอัสระที่เรียกว่า “แคว้นพลนคร” และมีความสัมพันธ์กับแคว้นไค้เคียง ได้แก่ แคว้นโยนก แคว้นเขลางค์นคร แคว้นภูกามยาว (พะเยา) แคว้นน่าน และแคว้นสุโขทัย จนกระทั่ง พ.ศ.๑๙๘๖ แคว้นพลนครผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา หลังจากนั้นเมืองแพร่จึงถูกลดบทบาทลงเป็นหัวเมืองหนึ่งของอาณาจักรล้านนาและขึ้นตรงต่อกษัตริย์ล้านนาที่เมืองเชียงใหม่ มีการสับเปลี่ยนเจ้าเมืองที่เป็นเจ้านายและขุนนางมาปกครอง

จนถึง พ.ศ.๒๑๐๑ ล้านนาตกเป็นประเทศราชของพม่า เมืองแพร่จึงเป็นประเทศราชของพม่าด้วย กษัตริย์พม่าและกษัตริย์ล้านนามีอำนาจในการโยกย้ายสับเปลี่ยนเจ้าเมืองแพร่ แต่ขณะเดียวกันบางช่วงเจ้าเมืองแพร่ก็เป็นผู้ที่มิชอบพม่าจนกษัตริย์พม่าได้สถาปนาขึ้นเป็นกษัตริย์ล้านนา จนกระทั่ง พ.ศ.๒๓๑๓ พญามังไชย เจ้าเมืองแพร่ ได้ต่อต้านกษัตริย์พม่าหันมาสวมักดีกับกษัตริย์สยาม เมืองแพร่จึงมีสถานะเป็นเมืองประเทศราชของสยาม ปกครองด้วยระบบ “เจ้าหลวง” ในราชวงศ์แสนซ้าย ที่เป็นผู้มีอำนาจสูงสุดภายในบ้านเมือง เจ้าหลวงมีสถานะเป็น “กษัตริย์เมืองนครแพร่” เป็นเจ้าชีวิตเจ้าแผ่นดินภายในบ้านเมืองและหัวเมืองขึ้น จนถึงพ.ศ.๒๔๔๒ เมืองนครแพร่ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยาม จึงกลายเป็น “จังหวัดแพร่” ประเทศไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน

ในส่วนของตัวตนเมืองแพร่ รัฐจารีตมีคติตัวตนของเมืองประกอบขึ้นด้วยเมืองทางกายภาพกับเมืองทางจินตภาพที่ซ้อนทับกันอยู่ ตัวตนของเมืองแพร่จึงประกอบขึ้นด้วยหัวใจสำคัญของความเป็นเมืองผ่านระบบ “เจ้า” ที่ประกอบด้วยส่วนสำคัญคือ กษัตริย์ (เจ้าเมือง) เจ้านาย คุ่ม เมือง และเวียง ระบบ “พุทธ” (พราหมณ์) ประกอบด้วยส่วนสำคัญคือ วัดหลวงประจำเมือง วัดมิ่งเมือง และวัดหลวงหัวเวียง (วัดหัวข่วง) และระบบ “ผี” ประกอบด้วยส่วนสำคัญคือ ผีเมือง ผีอารักษ์เวียงและผีอารักษ์คูแลร์กษาพื้นที่ต่าง ๆ

◎ Abstract

The history of Mueang Phrae is still ambiguous due to the lack of the evidence and continuous records. For this reason, the written history of Mueang Phrae is based on the belief without concrete evidence. Mueang Phrae appeared in the folk legend of Mueang Payao for the first time in the early ၁၈th of Buddhist century as an independent state known as “Kwaen Pala Nakhon.” Additionally, it had relations with nearby states which are Kwaen Yonok, Kwaen Khelang Nakorn, Kwaen Phookamyao (Payao), Kwaen Nan, and Kwaen Sukhothai. In B.E. 1986, Kwaen Pala Nakhon was merged to be a part of Lanna Kingdom. It then became only a city in Lanna Kingdom. It served the king of Lanna Kingdom in Chiang Mai. Many noblemen took turns to rule this city.

In B.E. ၁၈၀၈, Lanna was colonized by Myanmar. Therefore, Phrae was also colonized by Myanmar. The king of both Myanmar and Lanna had an authority to shuffle noblemen to be the ruler of Mueang Phrae. However, sometimes the ruler of Mueang Phrae took a significant role; consequently, he was named to be the King of Lanna Kingdom. In B.E. ၁၈၈၈, Paya Mongchai, the ruler of Phrae rebelled against the King of Myanmar and became an alliance of Siam King. Thus, the status of Phrae was a colony of Siam. The Ancien regime was implemented by Saensai dynasty which had the highest authority in the city. The status of the noble ruler was known as “King of Mueang NaKhon Phrae” who owned every life in the city. In B.C 2442, Mueang Nakhon Phrae was affiliated with Siam. As a consequence, “Phrae province” has been a part of Thailand since then.

In terms of Phrae’s identity, the identity of traditional state consisted of physical state and imaginative state which overlapped each other. Therefore, the most significant element of Phrae’s identity was “Ancien” regime comprising of king (ruler of the city) , noblemen, castle, city, and state. The system of “Buddhism” (Brahman) consisted of grand temple of the city, a temple where pillar shine of the city was located, and the temple called Wat Luang Hua Wieang. Furthermore, the “spirit” system composed of spirit of the city, spirit which protected the city and other areas.

๑ บทนำ

การศึกษาเรื่องราวของเมืองแพร่ ณ ปัจจุบัน ยังมีความเป็นตำนาน ปรัมปราสูงมาก โดยเฉพาะการอ้างถึงอายุของเมืองแพร่และสิ่งก่อสร้างต่างๆ ให้มีอายุถึงพันกว่าปี แต่ยังไม่มีความหลักฐานรองรับทั้งตำนานที่น่าเชื่อถือ (ยังไม่พบต้นฉบับโบราณหรือพิสดารของตำนานวัดหลวง ที่กล่าวว่าสร้างเมืองแพร่ พ.ศ.๑๓๗๑) และมีกษัตริย์แคว้นแพร่หลายองค์เรียงลำดับมาในยุคนี ซึ่งหนังสือเกี่ยวกับเมืองแพร่ใช้อ้างอิงต่อๆ กันมาหลายเล่มจนถึงปัจจุบัน และหลักฐานทางโบราณคดี ในบทความฉบับนี้ผู้เขียนนำเสนอภาพรวมพัฒนาการของเมืองแพร่ในแต่ละยุคสมัย และตัวตนของความเป็นเมืองแพร่ในยุคจารีตตามที่มีหลักฐานรองรับ มานำเสนอแลกเปลี่ยนเพิ่มเติมเป็นเบื้องต้น ขณะที่บางประเด็นก็เป็นเพียงข้อเสนอใหม่ของผู้เขียนรอการตรวจสอบ เพื่อให้เรื่องราวของเมืองแพร่มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้นต่อไป

๑. พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองแพร่

เมืองแพร่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มายาวนาน ผู้เขียนได้แบ่งพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองแพร่ออกกว้างๆ เป็น ๕ ยุค ได้แก่ (๑) ยุคแคว้นแคว้น (๒) ยุครวมกับอาณาจักรล้านนา (๓) ยุคประเทศราชของพม่า (๔) ยุคประเทศราชของสยาม และ (๕) ยุคผนวกรวมกับสยามเป็นจังหวัดแพร่ ส่วนตัวตนของเมืองแพร่ได้แบ่งออกเป็น ๓ ประเด็นที่เป็นหัวใจหลักของความเป็นเมืองในยุคจารีต ได้แก่ “เจ้า” “พุทธ” (พราหมณ์) และ “ผี” มีรายละเอียดดังนี้

๑.๑ เมืองแพร่ยุคแคว้นแคว้น

ในยุคแคว้นแคว้นปัญหาของการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองแพร่ที่สำคัญคือไม่มี “ตำนานพื้นเมืองแพร่” เหมือนเมืองอื่นๆ จึงต้องใช้หลักฐานจากตำนานพื้นเมืองใกล้เคียงหรือติดต่อสัมพันธ์ที่กล่าวถึงมาเชื่อมโยงเป็นเรื่องราว ขณะที่ตำนานภายในเมืองแพร่ที่พบก็เป็นตำนานฝ่ายวัด คือ ตำนาน

พระธาตุข่อยแอ ที่เน้นเรื่องราวทางพุทธศาสนา จนกระทั่งมีการตีพิมพ์หนังสือ “วัดหลวงเมืองแพร่เมื่อ ๑,๐๐๐ ปี” ได้เขียนเรื่องราวของเมืองแพร่ได้อย่างละเอียด ทั้งปีที่สร้างเมือง พระนามกษัตริย์ผู้สร้างเมือง กษัตริย์เมืองแพร่องค์ต่าง ๆ พร้อมราชกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติ^๑ เนื้อความนี้ได้ถูกใช้อ้างอิงต่อ ๆ กันมา ในหนังสือเกี่ยวกับเมืองแพร่ จนกระทั่งถูกนำไปสร้างเป็นพระราชานุสาวรีย์ พ่อขุนหลวงพล แต่ทว่าผู้เขียนพยายามค้นหาต้นฉบับโบราณตำนานวัดหลวง และตำนานอื่นๆ ที่กล่าวถึงเรื่องราวเหล่านี้ ก็ยังไม่พบจนถึงปัจจุบัน ดังนั้น คงต้องพิจารณาทบทวน พร้อมกับทำการตรวจสอบใหม่อีกครั้ง เพื่อชำระประวัติศาสตร์เมืองแพร่ให้มีความชัดเจนและน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น

แอ่งแพร่เป็นแอ่งขนาดกลาง มีแม่น้ำยมเป็นน้ำสายหลักไหลผ่านแอ่ง ปรากฏมีมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์เข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณด้านทิศตะวันออกของเมืองแพร่ ที่บ้านนาตอง (ตำบลข่อยแอ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่) พบโครงกระดูกของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์พร้อมเครื่องมือหิน ประมาณ ๔,๐๐๐ ปี ซึ่งต่อมาได้พัฒนาขึ้นเป็นชุมชนหมู่บ้าน และขยายก่อตัวขึ้นเป็นเมืองที่มีความสลับซับซ้อนทางการปกครองมากขึ้น กลุ่มคนดั้งเดิมบริเวณนี้คือ กลุ่มตระกูลมอญ-เขมรที่คนท้องถิ่นเรียกว่า “ลัวะ”^๒ ยังปรากฏกษัตริย์หรือผู้นำลัวะคนสำคัญของเมืองแพร่คือ “ขุนลัวะอ้ายก้อม” ภายหลังได้ถูกยกขึ้นเป็นฝัอรักษ์ดูแลรักษาวัดพระธาตุข่อยแอ เมืองแพร่เป็นเมืองรุ่นแรกบริเวณลุ่มแม่น้ำยมสร้างขึ้นอย่างช้าประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เกิดขึ้นด้วยปัจจัยภายในจากความเชื่อเรื่องผีเป็นหลักเหมือนกับเมืองน่าน ก่อนจะได้รับอิทธิพลจากภายนอกคือวัฒนธรรมอินเดียที่เข้ามาพร้อมกับพุทธศาสนาในภายหลัง

^๑ วัดหลวง, วัดหลวงเมืองแพร่ เมื่อ ๑,๐๐๐ ปี, (ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ม.ป.ป.), หน้า ๑-๓.

^๒ ประสิทธิ์ ขอบรูป (ปวีรบรรต), มหาพลนคร ตำนานพระธาตุข่อยแอ, (แพร่ : เมืองแพร่การพิมพ์, ๒๕๕๗), หน้า ๑๒.

ที่สันนิษฐานว่าเมืองแพร่สร้างขึ้นอย่างช้าพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เนื่องจากการขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณวัดศรีชุม พบการตั้งถิ่นฐานอย่างช้าพุทธศตวรรษที่ ๑๙^๓ และเมืองแพร่เริ่มปรากฏชัดเจนในตำนานช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ นี้ คือ ตำนานพื้นเมืองพะเยา ที่กล่าวถึงพญาเจือง ราชบุตรพญาศรีจอมมรรณ กษัตริย์แคว้นภูกามยาว (พะเยา) ราชวงศ์ลวจังกราช ได้เสด็จมาคล้องช้างที่เมืองแพร่เมื่อ พ.ศ.๑๖๑๙ พญาพรหมวังโส กษัตริย์แคว้นพลนคร (แพร่) ได้กราบทูลทูลพระนามว่าพระนางแก้วกษัตริย์พร้อมช้าง ๑๐๐ เชือกให้พญาเจือง แสดงถึงการผูกความสัมพันธ์ทางเครือญาติผ่านการเสกสมรส และจากการมอบช้างจำนวน ๒๐๐ เชือกให้พญาเจือง แม้ว่าตัวเลขอาจไม่ใช่จำนวนที่เชื่อถือได้ แต่ก็ยังเป็นภาพสะท้อนให้เห็นว่าแคว้นพลนครมีความมั่นคงมากพอสมควรแล้วในช่วงนี้

“...เจ้าขุนเจืองใหญ่มาได้ ๑๗ ปีไปคล้องช้างเมืองแพ่ เจ้าเมืองแพ่ตนชื่อว่าพระญาพรหมวังโสมีความยินดี เอาลูกสาวถวายคน ๑ ชื่อว่านางแก้วกระสัตรี เอาหื้อแก่เจ้าขุนเจืองกับช้าง ๒ ร้อยตัว...”^๔

^๓ ศรีศักร วัลลิโภดม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ, นครแพร่จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมินิเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. (กรุงเทพฯ : วัชรินทร์ พีพี, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑๗.

^๔ ภูเดช แสนสา (ปริวรรต), ตำนานพื้นเมืองพะเยา, (เอกสารอัดสำเนา, ๒๕๕๖), หน้า ๔๓-๔๔.

ภาพถ่ายทางอากาศเวียงแพร์รูปหอยสังข์ตั้งอยู่ที่ศตวันออกแม่น้ำยม
(ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ถ่าย พ.ศ.๒๔๘๖)

ส่วนชื่อของแคว้นแพร์ในยุคนี้สันนิษฐานว่าชื่อ “แคว้นพล” หรือ “แคว้นพลนคร” ที่เป็นชื่อเก่าแก่ก่อน “แพร์” ดังปรากฏหลักฐานในตำนาน พระธาตุลำปางหลวง เรียกพระนามของกษัตริย์แคว้นพลนครองค์หนึ่งที่ได้ไปชุดพระธาตุลำปางหลวง แคว้นเขลางค์นครว่า “พญาพลราช” (พระราชาแห่งเมืองพล)^๕

^๕ ภูเดช แสนสา (ปริวรรต), **ตำนานพระธาตุเจ้าลำปาง** ฉบับวัดสะปึงหลวง ตำบลม่วงน้อย อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน จาร พ.ศ.๒๕๕๙, อักษรธรรมล้านนา.

ในยุคแคว้นแคว้นนี้จากหลักฐานปรากฏกษัตริย์แคว้นพลนคร ได้มีความสัมพันธ์กับแคว้นรายรอบ ทั้งแคว้นญากมยาวและแคว้นเขลางค์นคร โดยเฉพาะช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ตำนานพื้นเมืองเชียงแสนได้กล่าวถึงกษัตริย์แคว้นหริภุญไชย (ลำพูน) กษัตริย์แคว้นเขลางค์นคร (ลำปาง) และกษัตริย์แคว้นพลนคร (แพร่) เป็นเครือญาติกัน โดยพญาบอน กษัตริย์แคว้นพลนครเป็นราชบุตรของพญาธิบา กษัตริย์แคว้นหริภุญไชย ราชวงศ์จามเทวี และพญาเบิก กษัตริย์แคว้นเขลางค์นคร เป็นราชอนุชา (ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ว่าเป็นราชบุตร) ของพญาธิบา

“ (พ.ศ.๑๘๓๕) ...ส่วนว่าพระญายีบาก็ค่อยไปหาพระญาเบิก
ตนน้อง อันกินเมืองนครลัมพางที่นั่นแล้ว...เมืองแพร่ พระญาบอน
ตนเปนลูกยีบานั่น ก็ป่าวเอาคนเล็กได้ ๗ พัน เมืองลคอร
ได้คนหมื่น ๒ พัน กับคนทวยพระญา (เบิก) แปรพัน...”^๖

ช่วงเวลาใกล้เคียงกันแคว้นพลนครก็เคยอยู่ภายใต้อิทธิพลของแคว้นสุโขทัยในระยะเวลาดังกล่าว คือในสมัยพ่อขุนรามคำแหง กษัตริย์แคว้นสุโขทัยองค์ที่ ๓ (พ.ศ.๑๘๒๒-๑๘๔๒) ราชวงศ์พระร่วง ดังศิลาจารึกหลักที่ ๑ กล่าวถึงอาณาเขตแคว้นสุโขทัยมาถึง “...เมืองแพร่ เมืองม่าน เมืองน.. (น่าน) เมืองพลัว (ปัว) ...”^๗

จากตำนานพื้นเมืองเชียงแสนและจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ แสดงให้เห็นความสัมพันธ์เชิงเครือญาติของกษัตริย์แคว้นแคว้นพลนคร เขลางค์นคร และ

^๖ สรัสวดี อ๋องสกุล (ปริวรรต), **พื้นเมืองเชียงแสน**, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๔-๖๕.

^๗ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมฯ, **ประชุมศิลาจารึกสุโขทัย**, (ม.ป.ท. : ม.ป.พ.,ม.ป.ป.), หน้า ๒๖.

หริภุญไชย และแสดงให้เห็นว่าแคว้นพลนครมีการพลัดเปลี่ยนหลายราชวงศ์ โดยช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙ แคว้นหริภุญไชยได้เข้ามามีอิทธิพลเหนือแคว้นพลนคร จึงสามารถสถาปนาราชบุตรพญาธิบา กษัตริย์แคว้นหริภุญไชย ให้เป็นกษัตริย์แคว้นพลนครได้ บางช่วงแคว้นสุโขทัยก็แผ่อิทธิพลเข้ามาถึงด้วยเมืองแพร่เป็นปลายอาณาเขตของแคว้นแคว้นขนาดใหญ่ และจากตำนานระบุว่าพญาบอนได้ยกกำลังจากแคว้นพลนครจำนวน ๗,๐๐๐ คนขึ้นไปช่วยพญาธิบาตีแคว้นหริภุญไชยคืนจากพญามังรายในปี พ.ศ.๑๘๓๕ สะท้อนถึงแคว้นพลนครช่วงนี้ได้มีพลเมืองขยายตัวมากขึ้น

ภายหลังจาก พ.ศ.๑๘๓๕ แคว้นหริภุญไชยและแคว้นเขลางค์นคร ถูกผนวกเข้ากับแคว้นโยนก และสถาปนาขึ้นเป็นอาณาจักรล้านนา พ.ศ.๑๘๓๙ ดังนั้นแคว้นพลนครจึงเป็นแคว้นกันชนของรัฐขนาดใหญ่คือ อาณาจักรล้านนา กับแคว้นสุโขทัย ดังนั้นทั้ง ๒ รัฐจึงแย่งชิงกันพยายามขยายอิทธิพลเข้ามาเหนือแคว้นพลนครอยู่เสมอ ดังปรากฏหลักฐานศิลาจารึกสุโขทัยวัดป่าแดงกล่าวถึงพระยาสิทธิ กษัตริย์แคว้นสุโขทัยองค์ที่ ๖ (พ.ศ.๑๘๙๐-๑๙๑๑) ราชวงศ์พระร่วง ได้ยกกองทัพมารั้งอยู่แคว้นพลนครเป็นระยะเวลา ๗ เดือน^๙ หรือช่วง พ.ศ.๑๙๓๕ แคว้นน่านก็มีอิทธิพลเหนือแคว้นพลนครภายใต้การสนับสนุนของแคว้นสุโขทัย “...บ้านเมืองเราทั้งหลาย แลเมืองแพร่ เมืองงาว เมืองน่าน เมืองพลัว ปู่พระยาตูดังเดียว ปู่พระยาเป็นเจ้าเราเห็นว่าในราชสีมาท่านแล...”^{๑๐} หรือสมัยพญาคำฟู กษัตริย์ล้านนาองค์ที่ ๔ (พ.ศ.๑๘๗๗-๑๘๗๙) ราชวงศ์มังราย ได้ผนวกแคว้นภูกามยาวของพญาคำลือ กษัตริย์แคว้นภูกามยาว ราชวงศ์ลัวะจังกราชองค์สุดท้ายในพ.ศ.๑๘๘๑ โดยการร่วมมือของพญาผานอง กษัตริย์แคว้นน่าน (พ.ศ.๑๘๖๕-๑๘๙๔) ราชวงศ์ภูคา ภายหลังผลประโยชน์ไม่ลงตัว พญาคำฟู

^๙ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, (กรุงเทพฯ : ม.ป.พ., ๒๕๒๖), หน้า ๒๕๔.

^{๑๐} กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๗๘-๑๗๙.

จึงยกกองทัพไปตีแคว้นน่านแต่ไม่สำเร็จ และได้ยกกองทัพมาตีแคว้นพวนคร
อีก ๒ ปีถัดมาใน พ.ศ.๑๘๘๓ แต่ไม่ประสบความสำเร็จ

“...ถึงปลัดสี สกราช ๗๐๒ ตัว อายุพระญาติได้ ๓๘ ปี
เอาริพลไปปล้นเอาเมืองแพร่ได้ หนีมาทางนครเขลางค์ หื้อแสนใหม่
ฝืนหลังพลงมา ชาวแพร่ออกส่งเล็ก็จกไล่ตัดเอาทางช้างเอาพระญาติ
พระญาติหื้อแสนตาช่วย แสนใหม่ รบชาวแพร่ตามทวยบได้หนี
คืน...”^{๙๐}

“...ลูกท่านชื่อว่าคำฟูออกรบเอาเมืองตาก เมืองแพร่ได้เข้าช่วย
มาถวายแก่พระญาตินพอ มากนักแล...”^{๙๑}

แสดงถึงแคว้นพวนครมีความเข้มแข็งพอสมควร จนกองทัพ
ของอาณาจักรล้านนาไม่สามารถตีเมืองแตกได้ มีเพียงกวาดต้อนไพร่พลแคว้น
พวนครไปบางส่วน ซึ่งแคว้นพวนครเองก็ไม่ได้เป็นแคว้นที่ปล่อยให้อ่อนแอ
อื่นๆ มาโจมตีอย่างเดียว ยังปรากฏหลักฐานแคว้นพวนครได้ขยายอิทธิพล
ขึ้นเหนือแคว้นน่าน ด้วยเป็นแคว้นที่มีขนาดใกล้เคียงกัน ดัง พ.ศ.๑๙๓๙
เจ้านายเชื้อสายกษัตริย์แคว้นพวนคร ๒ องค์พี่น้อง คือ พญาเถรและพญาอนโง
(พญาอุ้นเมือง) ได้ยกกองทัพแคว้นพวนครเข้าตีแคว้นน่านจากพญาศรีจันทะ
กษัตริย์แคว้นน่าน (พ.ศ.๑๙๔๑-๑๙๔๒) ราชวงศ์ภูคา แล้วขึ้นครองราชย์แทน
ทั้ง ๒ องค์ในช่วงระยะเวลา รวม ๒ ปี

^{๙๐} ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี,
(เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, ๒๕๓๘), หน้า ๔๙.

^{๙๑} บำเพ็ญ ระวิน (ปริวรรต), มูลศาสนา ล้านนาล้านนา, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
๒๕๓๘), หน้า ๑๔๓.

“...ปีรวายใจ (พ.ศ.๑๙๓๙) ท้าวสร็จันท์ได้เสวยเมืองแทนพีได้ปี ๑ เมื่อนั้นยังมีท้าว ๒ พี่น้อง ตนพี่ชื่อว่าพระญาเถร ตัวน้องชื่อว่าพระญาอนโฌ อยู่เมืองแพร่ ยกเอาริพลมาคุมเมืองน่าน กำจัดพระญาสร็จันท์เสีย แล้วเสวยเมืองแทนแล ส่วนท้าวหุงตนน้องลวดเดินไปตกเมืองได้ พ้นจากข้าศึกได้สุขสบายพระญาแซ่เลียงเลยยกกรุณาลวดเลี้ยงไว้รักษ่าเสมอตนแล พระญาเถรข้า พระญาสร็จันท์เสีย แล้วเสวยเมืองแทนได้เดือนปลาย ๒๐ วัน ลวดปวดพิษไข้เสียบตายไปแล ส่วนท้าวอนโฌตนน้องก็กินเมืองแทนพี นานขลิปีปลายลาใจเล่า เปนตั้งไฟหมั่นเฝ้าร่อนถนัด ส่วนกระสัตรตนน้องช้อยชื่อว่าท้าวหุงห้อย หัวใจไปตกเทศได้ พระญาแซ่เลียงที่อิริพลขึ้นมาทูลพระญาอนโฌดูเสียโชคเมี้ยนม้วนโมดตายไปแล้วแล...”^{๑๒}

จนกระทั่งสมัยพระเจ้าติโลกราช กษัตริย์ล้านนาองค์ที่ ๙ (พ.ศ. ๑๙๔๔-๒๐๓๐) ราชวงศ์มังราย อาณาจักรล้านนามีความเข้มแข็งขยายพระราชอาณาเขตออกไปทุกทิศอย่างกว้างขวาง ขณะที่แคว้นสุโขทัยก็ถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรอยุธยาตั้งแต่ พ.ศ.๑๙๕๒ พระองค์จึงทรงให้ราชมารดาเป็นแม่ทัพมาตีแคว้นพวนครจากพญาแม่่นคุณ (ท้าวแม่่นคุณ) กษัตริย์แคว้นพวนครองค์สุดท้ายและถูกผนวกรวมเข้ากับอาณาจักรล้านนา ใน พ.ศ.๑๙๘๖ ด้วยเมืองเชียงใหม่มีเทคโนโลยีมีประสิทธิภาพที่เหนือกว่ามาก คือมีปืนใหญ่ชื่อ “ปู้เจ้า” ขณะที่เมืองแพร่มีกำแพงเมืองก่อด้วยดิน ไม่ได้ก่อด้วยอิฐหรือศิลาแลงเพื่อป้องกันปืนใหญ่ เมืองแพร่จึงใช้วิธีรับข้าศึกด้วยการปิดเมือง แต่สุดท้ายเมื่อเห็นแสนยานุภาพของกองทัพเชียงใหม่ที่มีปืนใหญ่ก็ต้องยอมสวามิภักดิ์^{๑๓}

^{๑๒} สวัสดิ์ อ่องสกุล (ปริวรรต), **พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด**, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๒.

^{๑๓} ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่, **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี**, (อ้งแล้ว), หน้า ๔๘-๔๙ และ ๖๔.

ส่วนแคว้นน่านถูกผนวกหลังจากแคว้นพวนคร ๖ ปี ใน พ.ศ.๑๙๙๒ มีพญาผาแสง (ท้าวผาแสง) เป็นกษัตริย์แคว้นน่านองค์สุดท้าย

๑.๒ เมืองแพร่ยุคล้านนาราชวงศ์มังราย

หลังจาก พ.ศ.๑๙๘๖ แคว้นพวนครได้กลายเป็นหัวเมืองหนึ่งของอาณาจักรล้านนา มีเจ้าเมืองขึ้นตรงกับกษัตริย์ล้านนาราชวงศ์มังรายที่เมืองเชียงใหม่ ในช่วงแรกพญาแสนคุณ กษัตริย์แคว้นพวนครองค์สุดท้ายสันนิษฐานว่าพระเจ้าติโลกราชโปรดให้ครองแคว้นต่อไปเหมือนพญาผาแสง กษัตริย์แคว้นน่าน ภายหลังจากพิราลัยจึงทรงแต่งตั้งเจ้าเมืองหมื่นเวียนผลัดเปลี่ยนกันปกครอง เช่น พ.ศ.๒๐๔๙ เฒ่าเมืองคำข้ายฟ้า ชาวไทใหญ่มาเป็นเจ้าเมืองแพร่ ภายหลังไปเป็นเจ้าเมืองเทิง^{๙๔} พ.ศ.๒๐๕๓ พญาสร้อยสุริยะเป็นเจ้าเมืองแพร่ได้ ๓ ปีไปเป็นเจ้าเมืองลำปาง และพ.ศ.๒๐๕๙ พญาค่ายอดฟ้ามาเป็นเจ้าเมืองแพร่ได้ ๓ เดือนไปเป็นเจ้าเมืองพะเยา^{๙๕} เป็นต้น และจากจารึกแพร่ (โรงเรียนพิริยาลัย) พ.ศ.๑๙๙๙ ภายหลังจากผนวกรวมกับอาณาจักรล้านนาได้ ๑๓ ปี ปรากฏมีการใช้อักษรฝักขาม ซึ่งเป็นการผสมระหว่างอักษรธรรมล้านนากับอักษรสุโขทัยใช้ในอาณาจักรล้านนาในการจารึก แสดงถึงอิทธิพลล้านนาได้เริ่มเข้าสู่เมืองแพร่แล้ว^{๙๖} ขณะที่เจ้าเมืองแพร่เมื่อมีการทำบุญก็ต้องบอกบุญถวายพระราชกุศลถวายกษัตริย์ที่เมืองเชียงใหม่ ดังเช่น พ.ศ.๒๐๗๒ เจ้าอุ่น เจ้าเมืองแพร่ พร้อมกับชายา ได้สร้างวัดบุญพารามในเมืองแพร่ แล้วถวายพระราชกุศลถึงพญาเกศเชษฐราช (พระเมืองเกษเกล้า) กษัตริย์ล้านนา (พ.ศ.๒๐๖๙-๒๐๘๑ และ ๒๐๘๖-๒๐๘๘) ราชวงศ์มังราย พญาเกศเชษฐราช

^{๙๔} ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่, *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี*, (อั้งแล้ว), หน้า ๘๔.

^{๙๕} สวัสดิ์ อ่องสกุล (ปริวรรต), *พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด*, (อั้งแล้ว), หน้า ๑๘.

^{๙๖} พรณเพ็ญ เครือไทย และคณะ, *ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๙ จารึกในจังหวัดแพร่*, (เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, ๒๕๔๙), หน้า ๒๙.

ทรงทำบุญร่วมด้วยโดยกลัปนาเข้าวัดจำนวน ๕ ครอบครัว และที่นาจำนวน ๑,๐๐๐ ไร่^{๑๗} เป็นต้น

จารึกแพร์ (โรงเรียนปริยาลัย) พ.ศ.๑๙๙๙
(ที่มา : ประชุมจารึกเล่ม ๙ จารึกในจังหวัดแพร่)

จารึกวัดศรีบุญเรือง พ.ศ.๒๐๔๐
(ที่มา : ประชุมจารึกเล่ม ๙ จารึกในจังหวัดแพร่)

ยุคนี้นี้เมืองแพร่มีสถานะเป็นเมืองหน้าด่านด้านทิศตะวันออกให้กับล้านนา โดยมีเขาพหลิงเป็นเขตแดนระหว่างอาณาจักรล้านนากับอาณาจักรอยุธยา ดังกองทัพล้านนาไล่กองทัพอยุธยาที่มาตีเมืองแพร่จนพหลิงก็หยุดตามเนื่องจากไล่เข้าศึกพ้นจากเขตแดนล้านนาแล้ว

^{๑๗} พรหมเพ็ญ เครือไทย และคณะ, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๙ จารึกในจังหวัดแพร่, (อ่างแก้ว), หน้า ๕๕ และ ๕๘.

“...พระญาได้ปริมมาชาฐ์ข่าวว่าเจ้าพระญาติโลกราชเไฟตกเล็กลี้
เมืองลื้อ จึงเอาริพลมาตกลี้เมืองแพร่ ข้ามเขาพิงมามากนัก...
พระเปนเจ้าติโลกราชถอยพลเล็กลี้แต่เมืองลื้อลงมาเชียงใหม่ รู้ว่า
พระญาได้มาตกลี้ในสืมาบ้านเมืองแห่งตน หมื่นดั่งนครไผ่ต้อนรบอยู่
พระเปนเจ้าคู้ข้าเอาพลเล็กลี้ไผ่ตามหาหมื่นดั่งนครไผ่ แล้วคู้รบกันกับ
พระญาได้หั้นแล...”^{๑๔}

ด้วยการเป็นเมืองหน้าด่านจึงต้องรับศึกจากอยุธยามาโจมตีอยู่
บ่อยครั้ง เช่น พ.ศ.๒๐๕๑ ขะลาไหนดำกองทัพอยุรยามาตีเมืองแพร่ พ.ศ.๒๐๕๓
ชะลาโหยกกองทัพบาตีเมืองแพร่อีกครั้ง ครั้นนี้หมื่นสามล้าน หมื่นด้ามพร้าอ้าย
หมื่นคำค่าย เจ้าเมืองลำปาง ช่วยกันตีจนกองทัพอยุรยาแตกกลับไป^{๑๕} ขณะที่
ทางล้านนาก็ลอบตีกวาดต้อนชาวเมืองสุโขทัย เมืองเชลียง และเมืองกำแพงเพชร
หัวเมืองหน้าด่านด้านทิศเหนือของอยุธยาหลายครั้งเช่นกัน เช่น พ.ศ.๒๐๕๖
หมื่นพิงยีลอบตีเมืองสุโขทัยกวาดต้อนคนมา ๔๐ คน พ.ศ.๒๐๕๗ หมื่นพิงยี
กับหมื่นลีลอบตีเมืองสุโขทัยกับเมืองเชลียงกวาดต้อนคนมา ๒๐ คน และ
พ.ศ.๒๐๕๘ หมื่นมาลากับเจ้าพันนาหัวเคียนลอบตีเมืองกำแพงเพชรได้ช้าง
๓ เชือก คน ๘๐ คนมาไว้เมืองเชียงใหม่^{๑๖} เจ้าเมืองแพร่ในยุคนี้บางองค์
ก็มีความสำคัญได้รับตำแหน่งสำคัญที่เมืองเชียงใหม่ เช่น พ.ศ.๒๐๙๓
เจ้าเมืองแพร่ได้เลื่อนเป็นพญาสามล้าน เมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นขุนนางระดับสูง

^{๑๔} ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี,
(อ้างแล้ว), หน้า ๗๑.

^{๑๕} ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี,
(อ้างแล้ว), หน้า ๘๔.

^{๑๖} ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี,
(อ้างแล้ว), หน้า ๘๕.

ลำดับที่ ๒ รองจากพญาแสนหลวง ปฐมอรรคมหาเสนาธิบดีของล้านนา^{๒๑} หรือ พ่อคำคหบดีเมืองแพร่ก็มีความสนิทคุ้นเคยกับผู้ใกล้ชิดกับกษัตริย์ล้านนา เช่น อ้ายจอมแพร่ พ่อคำคหบดีชาวเมืองแพร่ เป็นเพื่อนกับเจ้าเมืองนันทประญา ชาวเมืองลำปาง พี่เลี้ยงของพระเจ้าติโลกราช ได้ค้าขายเส้นทางแพร่ ลำปาง ลำพูน และเชียงใหม่ เป็นต้น^{๒๒}

๑.๓ เมืองแพร่ยุคประเทศราชของพม่า

เมื่อล้านนาเป็นประเทศราชของพม่าตั้งแต่ พ.ศ.๒๑๐๑ เมืองแพร่ ก็กลายเป็นประเทศราชของพม่าไปด้วย พม่าได้นับเมืองแพร่เป็น ๑ ใน ๕๗ หัวเมืองของล้านนา แสดงถึงพม่าได้ให้ความสำคัญกับเมืองแพร่ในระดับหนึ่ง^{๒๓} ในปีนี้พระเจ้าเมกุฏิสุทธิวงศ์ (เจ้าหนานแม่กุ) กษัตริย์ล้านนา (พ.ศ.๒๐๙๔-๒๑๐๗) ราชวงศ์มังราย เดินทางกลับจากไปทำสงครามกับล้านช้างได้ประทับพักที่เมืองแพร่ พร้อมทั้งโปรดแต่งตั้งพญาเชียงเลอ เจ้าพันนาเชียงเลอ ให้เป็น เจ้าเมืองแพร่^{๒๔} ช่วงนี้เมืองแพร่จึงยังคงขึ้นตรงกับกษัตริย์ล้านนาที่เมืองเชียงใหม่ แต่มีอำนาจที่เหนือกว่ากษัตริย์ล้านนาคือกษัตริย์พม่า และบางช่วงกษัตริย์พม่า ก็แทรกแซงอำนาจกษัตริย์ล้านนาเมื่อมีเหตุการณ์สำคัญ ดังใน พ.ศ.๒๑๐๖ พระเจ้าบุเรงนอง กษัตริย์พม่า (พ.ศ.๒๐๙๔-๒๑๒๔) ราชวงศ์ตองอู ได้เกณฑ์ เจ้าเมืองแพร่ให้นำกองทัพเมืองแพร่ร่วมตีอาณาจักรอยุธยา^{๒๕} บางครั้งกษัตริย์

^{๒๑} ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่, *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี*, (อ่างแล้ง), หน้า ๙๑.

^{๒๒} “ตำนานพระธาตุจอมปิง” อ่างในสวัสดิ์ อ่องสกุล (ปริวรรต), *ประชุมตำนานลำปาง*, (เอกสารจัดสำเนา, ๒๕๔๘) .

^{๒๓} Sithu Gamani Thingyan, *Zinme Yazawin*, (Today printing, 2003), p.92.

^{๒๔} ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่, *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี*, (อ่างแล้ง), หน้า ๙๕.

^{๒๕} สุจิตต์ วงศ์เทศ (บรรณาธิการ) นายต่อ (แปล), *มหาวงษ์พงศาวดารพม่า*, (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๖๗.

พม่าก็สามารถลงโทษเจ้าเมืองแพร่โดยตรงไม่ต้องผ่านกษัตริย์ล้านนา เช่น นำเจ้าเมืองแพร่ไปกักตัวไว้ที่เมืองอังวะ เป็นต้น^{๒๖}

ช่วงตั้งแต่ พ.ศ.๒๑๔๐ พระเจ้าดลุมมิน กษัตริย์พม่า (พ.ศ.๒๑๓๑-๒๑๔๑) กษัตริย์พม่าเข้าแทรกแซงอำนาจกษัตริย์ล้านนามากขึ้น ได้โปรดให้แบ่งล้านนาออกเป็น ๒ ส่วน คือ ตอนเหนือให้เมืองเชียงแสนเป็นศูนย์กลางการปกครอง ตอนใต้ให้เมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางการปกครอง เพื่อที่จะลดความเข้มแข็งของอาณาจักรล้านนา ส่วนของเมืองแพร่นั้นอยู่ในเขตตอนเหนือการปกครองของเมืองเชียงแสน “...สักกราชได้ ๙๙๙ ตัว (พ.ศ.๒๑๔๐) ...เชียงราย ภายหลัง เมืองฝาง...เทริง เมืองล่อ น่าน แพร่ ลคอ รทั้งมวล...”^{๒๗} ในยุคนี้นักเจ้าเมืองแพร่ยังสับเปลี่ยนกันปกครองตามแต่กษัตริย์พม่าจะโปรดแต่งตั้งโยกย้าย บางช่วงหากยังไม่ทันโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งก็ว่างเจ้าเมืองปกครอง เช่น พ.ศ.๒๑๒๔ เมืองแพร่เว้นว่างไม่มีเจ้าเมือง^{๒๘} บางช่วงก็ปรากฏมีเจ้านายเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงมาเป็นเจ้าเมืองแพร่ แล้วได้ขึ้นเป็นกษัตริย์ล้านนาที่เมืองเชียงใหม่ระหว่าง พ.ศ.๒๒๐๒-๒๒๑๕^{๒๙} ดังนั้นยุคนี้นักเจ้าเมืองแพร่จึงมาจากหลากหลายชาติพันธุ์หลากหลายระดับทั้งเจ้านายและขุนนาง

ยุคนี้นักเจ้าเมืองแพร่จะเป็นแหล่งที่ผู้คนอพยพหลบภัย เช่น พ.ศ.๒๑๖๗ เจ้าฟ้าเมืองลายซ้าได้หนีภัยมาอยู่เมืองแพร่^{๓๐} หรือ พ.ศ.๒๒๔๖ เกิดความขัดแย้งของเจ้านายในราชวงศ์ล้านช้าง จึงมีเจ้านายขุนนางชาวเมืองบางส่วนหลบหนีภัย

^{๒๖} สุจิตต์ วงศ์เทศ (บรรณาธิการ) นายต่อ (แปล), **มหาวงษ์พงศาวดารพม่า**, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๐๓.

^{๒๗} สวัสดิ์ อ่องสกุล (ปริวรรต), **พื้นเมืองเชียงแสน**, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๑๖-๑๑๗.

^{๒๘} ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, **ราชวงศ์พื้นเมืองเชียงใหม่**, (เอกสารอัดสำเนา, ๒๕๑๘), หน้า ๓๒.

^{๒๙} ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่, **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี**, (อ้างแล้ว), หน้า ๙๙.

^{๓๐} สวัสดิ์ อ่องสกุล (ปริวรรต), **พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด**, (อ้างแล้ว), หน้า ๒๓.

เข้ามาอยู่เมืองแพร์ “...สักกพทได้ ๑๐๖๕ ตัว ปีเก่าเม็ด (พ.ศ.๒๒๔๖) ลาวมาตก
ล้านนาแลมาอยู่เชียงของแล้วหนีไปเมืองน่าน แล้วไปเมืองแพร์แล...”^{๓๑} เป็นต้น

ระบบการปกครองของเมืองแพร์ยุคนี้ เหมือนกับเมืองอื่นๆ
ของล้านนา คือ มีทั้งตำแหน่งแบบล้านนาร่วมกับตำแหน่งแบบพม่า ตำแหน่ง
แบบพม่า เช่น นาขวา นาซ้าย และเช็กคาย (จักกาย) เป็นต้น ซึ่งพญาแสนซ้าย
เจ้าหลวงเมืองแพร์องค์ที่ ๒ ถัดจากเจ้าหลวงนครไชยวงศ์ (เจ้ามังไชย) สันนิษฐาน
ว่าเป็นตำแหน่งเดียวกับนาซ้าย คือผู้ช่วยเจ้าเมืองแพร์ฝ่ายซ้าย ต่อมาตำแหน่งนี้
ถูกปรับลดระดับลงให้เป็นเจ้านอกชั้น ๕ ในระดับล่างเป็นพระวังขวา พระวังซ้าย
อีกทั้งยังเป็นเค้าโครงให้ตั้งตำแหน่งขุนนางระดับกลางของเมืองแพร์คือ
“แสนศรีซ้าย” (ต้นตระกูล “วงศ์แสนศรี”) “และ” “แสนศรีขวา”

๑.๔ เมืองแพร์ยุคประเทศราชของสยาม

พญามังไชย เจ้าเมืองแพร์ได้ยอมเข้าสวามิภักดิ์ต่อสมเด็จพระเจ้า
กรุงธนบุรี (สิน) กษัตริย์สยาม (พ.ศ.๒๓๑๓-๒๓๒๕) เนื่องจากพม่าได้ผนวก
ล้านนาเข้าเป็นมณฑลหนึ่งหรือส่วนหนึ่งและปกครองควบคุมมากยิ่งขึ้น จนกลุ่ม
ผู้ปกครองล้านนาเสียผลประโยชน์เกิดการขัดแย้งกันขึ้น ดังนั้นพญามังไชย
จึงหันมาสวามิภักดิ์ต่อสยาม เมืองนครแพร์จึงกลายเป็นประเทศราชของ
สยามตั้งแต่ พ.ศ.๒๓๑๓ เป็นต้นมา^{๓๒} ถือว่าเป็นการเปลี่ยนหัวอำนาจใหม่
กษัตริย์สยามเป็นผู้มีอำนาจสถาปนารับรองแต่งตั้งเจ้าผู้ครองนครแพร์ (เจ้า
หลวง) ให้มียศเป็น “พระยาประเทศราช” มีพระสถานะเป็น “กษัตริย์ประเทศราช”
ยุคนี้เมืองนครแพร์มีหัวเมืองขึ้นจำนวน ๒ เมือง คือ (๑) เมืองสอง (บริเวณ
อำเภอสอง) และ (๒) เมืองมาน หรือ เมืองแสนหลวง (บริเวณอำเภอสูงเม่นและ
อำเภอเด่นชัยบางส่วน)^{๓๓}

^{๓๑} สวัสดิ์ อ่องสกุล (ปริวรรต), **พื้นเมืองเชียงแสน**, (อ้างแล้ว), หน้า ๑๒๕.

^{๓๒} **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๕ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)**,
(ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ๒๕๐๖), หน้า ๕๑.

^{๓๓} **กรมศิลปากร, ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน**, (พระนคร : เจริญธรรม, ๒๕๐๖), หน้า ๒๐๘.

เมืองนครแพร่ถือเป็นหัวเมืองระดับแรกคือ “เมืองนครประเทศราชล้านนา” ขึ้นตรงต่อสยาม มี ๕ นคร (ทั้ง ๕ นคร ศักดิ์เทียบเท่ากับเมืองนครหลวงพระบาง เมืองนครเวียงจันทน์ และเมืองนครจำปาศักดิ์ ที่เป็น “เมืองนครประเทศราชล้านช้าง” ขึ้นตรงต่อสยามเช่นกัน) คือ

(๑) เมืองนครเชียงใหม่	(๒) เมืองนครลำปาง
(๓) เมืองนครลำพูน	(๔) เมืองนครน่าน
(๕) เมืองนครแพร่	

หัวเมืองระดับที่ ๒ หรือ “หัวเมืองขึ้นของเมืองนครประเทศราชชั้นที่ ๑” เจ้าเมืองเป็นบุตรหลานหรือญาติวงศ์ทางการสมรสของเจ้าผู้ครองนครและสยามรับรองแต่งตั้งให้เป็น “พระยา”^{๓๔} เจ้าเมืองชั้นที่ขึ้นตรงต่อเจ้าผู้ครองนครมี ๘ หัวเมือง คือ

- (๑) เมืองพะเยา (ขึ้นเมืองนครลำปาง)
- (๒) เมืองฝาง (ขึ้นเมืองนครเชียงใหม่)
- (๓) เมืองเชียงราย (ขึ้นเมืองนครเชียงใหม่)
- (๔) เมืองเชียงแสน (ขึ้นเมืองนครเชียงใหม่)
- (๕) เมืองเชียงของ (ขึ้นเมืองนครน่าน)
- (๖) เมืองงาว (ขึ้นเมืองนครลำปาง)
- (๗) เมืองตาก (ขึ้นเมืองนครเชียงใหม่)
- (๘) เมืองปาย (ขึ้นเมืองนครเชียงใหม่)

หัวเมืองระดับที่ ๓ หรือ “หัวเมืองขึ้นของเมืองนครประเทศราชชั้นที่ ๒” เจ้าเมืองเป็นบุตรหลาน บุตรเขย ข้าราชการใกล้ชิดของเจ้าผู้ครองนคร

^{๓๔} เป็นตำแหน่งขุนนางแบบสยาม ซึ่งมีลำดับยศจากสูงไปต่ำดังนี้ (๑) สมเด็จเจ้าพระยา (๒) เจ้าพระยา (๓) พระยา (๔) พระ, จมื่น (๕) หลวง (๖) ขุน (๗) หมื่น (๘) พัน และ (๙) นาย.

เป็นเครือญาติเจ้าฟ้าในรัชฐาน (ไทใหญ่) หรือเจ้านายไทลื้อของสิบสองปันนา
เจ้าผู้ครองนครแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองชั้น “พญา”^{๓๕} ขึ้นตรงต่อเจ้าผู้ครองนคร
โดยที่สยามไม่ได้รับรองแต่งตั้ง หรือหากสยามรับรองแต่งตั้งก็เป็นตำแหน่ง “พระ”
มี ๙ หัวเมือง คือ

- (๑) เมืองสอง (ขึ้นเมืองนครแพร่)
- (๒) เมืองเถิน (ขึ้นเมืองนครเชียงใหม่)
- (๓) เมืองเงิน (ขึ้นเมืองนครน่าน)
- (๔) เมืองเทิง (ขึ้นเมืองนครน่าน)
- (๕) เมืองเชียงคำ (ขึ้นเมืองนครน่าน)
- (๖) เมืองสา (ขึ้นเมืองนครน่าน)
- (๗) เมืองป่าเป้า (ขึ้นเมืองนครเชียงใหม่)
- (๘) เมืองขุนยวม (ขึ้นเมืองนครเชียงใหม่)
- (๙) เมืองแม่ฮ่องสอน (ขึ้นเมืองนครเชียงใหม่)

เจ้านายผู้ปกครองเมืองนครแพร่ระดับสูงมี ๕ ตำแหน่ง เรียกว่า
“เจ้าชั้น ๕ ใบ” ทั้ง ๕ ตำแหน่งมีดังนี้

- (๑) พระยาผู้ครองนคร (เจ้าหลวง หรือ เจ้าชีวิต หรือ กษัตริย์
ประเทศราช)
- (๒) พระยาอุปราช (เจ้าหอหน้า หรือ เจ้าหัวหน้า)
- (๓) พระยาราชวงศ์
- (๔) พระยาบุรีรัตน (เจ้ารัตนะหัวเมืองแก้ว หรือ เจ้าหอหลัง)
- (๕) พระยาราชบุตร

^{๓๕} เป็นตำแหน่งขุนนางแบบล้านนา ยุคราชวงศ์เจ้าเจ็ดตนที่เจ้าผู้ครองนคร เจ้าเมืองแต่งตั้ง
มีลำดับยศจากสูงไปต่ำ คือ (๑) เจ้าพญาหลวง (เป็นตำแหน่งปฐมอรรคมหาเสนาธิบดี
๑ คนและอรรคมหาเสนา ๓ คนในค้ำสนามหลวง) (๒) เจ้าพญา (๓) พญาหลวง (๔) พญา
(๕) อาชญา (๖) แสนหลวง (๗) แสน (๘) ท้าว (๙) หาญ (๑๐) หมื่นหลวง และ (๑๑) หมื่น.

เจ้าระดับรองลงมามีตำแหน่ง “พระ” หรือ “ท้าว” คือ

(๑) พระสุริยวงศ์	(๒) พระอุตรการโกศล
(๓) พระไชยสงคราม	(๔) พระเมืองราชา
(๕) พระเมืองไชย	(๖) พระเมืองแก่น
(๗) พระอินทราชา	(๘) พระจันทราชา
(๙) พระอินทวิไชย	(๑๐) พระวิไชยราชา (พระพิไชยราชา)
(๑๑) พระไชยราชา	(๑๒) พระวังขวา
(๑๓) พระวังซ้าย	(๑๔) พระคำลือ
(๑๕) พระถาง	

นอกจากกลุ่มเจ้านายทั้งหมดในข้างต้นแล้ว จะมีกลุ่มขุนนางสำคัญบริหารส่วนกลางของเมืองนครแพร่ที่เรียกว่า “ขุนนางเสนาเคাঁสนามหลวง” มีทั้งหมดจำนวน ๑๒ ตำแหน่ง แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มคือ พญาพื้นที่ ๔ (หรืออาจเรียกว่า “พ่อเมืองทั้ง ๔” “สิงเมืองทั้ง ๔” หรือ “สิงงาเมืองทั้ง ๔”) กับขุนเมืองทั้ง ๘ พญาพื้นเป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่มียศเป็น “เจ้าพญาหลวง” มี ๔ คน คือ “ปฐมอรรคมหาเสนาธิบดี” เป็นขุนนางชั้นสูงสุดมี ๑ ตำแหน่ง และมี “อรรคมหาเสนาบดี” รองลงมาอีก ๓ ตำแหน่ง เช่น เจ้าพญาหลวงคำเรืองฤทธิ์ เป็นปฐมอรรคมหาเสนาธิบดี เมืองนครแพร่ เป็นต้น

ส่วนเสนาบดีที่เรียกว่าขุนเมืองอีก ๘ ตำแหน่งก็มียศศักดิ์เรียงลำดับกันตามชั้นผู้ใหญ่ผู้น้อยที่เจ้าผู้ครองนครโปรดประทานแต่งตั้ง เรียงลำดับลงไปตั้งแต่ “เจ้าพญา” “พญาหลวง” “พญา” “อาชญา” “แสนหลวง” “แสน” “ท้าว” “หาญ” “หมื่นหลวง” และ “หมื่น” และภายในเคাঁสนามหลวงก็จะมีขุนนางผู้ช่วยเสนาบดีเคাঁสนามหลวงทั้ง ๑๒ ตำแหน่งอีกจำนวนหนึ่งซึ่งอาจได้รับแต่งตั้งยศหรือยังไม่มียศก็ได้แล้วแต่ความดีความชอบ นอกจากขุนนางเคাঁสนามหลวงและผู้ช่วยที่บริหารในส่วนกลางก็ยังมีขุนนางนอกเคাঁสนามอีกจำนวนมากมาย คือ

- (๑) กลุ่มขุนนางในหัวเมืองขึ้นของเมืองนครแพร่ คือ เมืองสองและเมืองมาน

- (๒) พ่อแคว้น
- (๓) พ่อบ้าน หรือ แก่บ้าน (พ่อแคว้นและแก่บ้าน จะได้รับการแต่งตั้งยศจากเจ้าผู้ครองนครให้เป็น “พญา” “อาชญา” “แสนหลวง” “แสน” “ท้าว” “หาญ” “หมื่นหลวง” “หมื่น” หรือ อาจไม่มียศก็ได้ตามความดีความชอบ)
- (๔) ขุนนางที่ทำหน้าที่พิเศษนอกจากขุนนางเค้านามหลวง เช่น “แสนนถิ” (ญานะ) ทำหน้าที่ตีฆ้องในราชพิธีของเจ้าผู้ครองนครแพร่ “ท้าวสุทนต์วา” (หนานสุทนต์) ทำหน้าที่พายเรือที่ประทับของเจ้าผู้ครองนครแพร่ และ “ท้าวใจวัง” (เวือ) ทำหน้าที่ดูแลวังปลา (หนองน้ำ) ของเจ้าผู้ครองนครแพร่^{๓๖} เป็นต้น

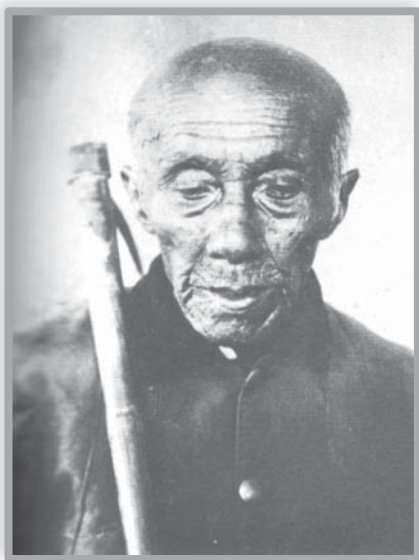
ตารางเปรียบเทียบตำแหน่งเจ้านายล้านนายุคเป็นประเทศราชของสยาม		
ราชวงศ์แสนชัย (แพร่)	ราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน (เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง)	ราชวงศ์มหาวงศ์ (น่าน)
เจ้าชั้นห้าใบ		
(๑) เจ้าประเทศราช พระยาประเทศราช	(๑) พระเจ้าประเทศราช เจ้าประเทศราช พระยาประเทศราช	(๑) พระเจ้าประเทศราช เจ้าประเทศราช พระยาประเทศราช
(๒) พระยาอุปราช	(๒) เจ้าอุปราช	(๒) เจ้าอุปราช
(๓) พระยาราชวงศ์	(๓) เจ้าราชวงศ์	(๓) เจ้าราชวงศ์
(๔) พระยานุริยรัตน์	(๔) เจ้านุริยรัตน์	(๔) เจ้านุริยรัตน์
(๕) พระยาราชบุตร	(๕) เจ้าราชบุตร	(๕) เจ้าราชบุตร

^{๓๖} จินตนา ยอดยิ่ง, ประวัติของชื่อตำบลและหมู่บ้านในเขตอำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่, วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พ.ศ. ๒๕๑๙, หน้า ๒๐๖-๒๑๐.

เจ้านอกชั้นห้าใบ		
(๑) พระสุริยวงศ์ (พระสุริยะ)	(๑) เจ้าราชสัมพันธวงศ์	(๑) เจ้าราชสัมพันธวงศ์
(๒) พระอุตรการโกศล	(๒) เจ้าราชภาคนัย	(๒) เจ้าราชภาคนัย
(๓) พระไชยสงคราม	(๓) เจ้าราชภาติกงวงศ์	(๓) เจ้าราชภาติกงวงศ์
(๔) พระเมืองราชา	(๔) เจ้าสุริยวงศ์	(๔) เจ้าราชญาติวงศ์
(๕) พระเมืองไชย	(๕) เจ้าอุตรการโกศล	(๕) เจ้าสุริยวงศ์
(๖) พระเมืองแก่น	(๖) เจ้าไชยสงคราม	(๖) เจ้าอุตรการโกศล
(๗) พระอินทราชา	(๗) พระยารัษฎา	(๗) เจ้าไชยสงคราม
(๘) พระจันทราชา	(๘) พระยารัษฎา	(๘) พระยารัษฎา
(๙) พระอินทวิไชย	(๙) พระยาขมภู	(๙) พระยารัษฎา
(๑๐) พระวิไชยราชา (พระพิไชยราชา)	(๑๐) พระยาพลหาญ	(๑๐) พระวิไชยราชา (พระพิไชยราชา)
(๑๑) พระไชยราชา		(๑๑) พระเมืองราชา
(๑๒) พระวังขวา		(๑๒) พระเมืองไชย
(๑๓) พระวังซ้าย		(๑๓) พระเมืองแก่น
(๑๔) พระคำลือ		(๑๔) พระเมืองแก้ว
(๑๕) พระถาง		(๑๕) พระเมืองน้อย
เจ้านอกชั้นห้าใบตำแหน่งพิเศษ		
	(๑) เจ้าทักษิณนิโกศล	(๑) เจ้าราชดน้อย
	(๒) เจ้าโนนศรีนคร	
	(๓) เจ้าประพันธพงษ์	
	(๔) เจ้าไชยวรเชษฐ	
	(๕) เจ้าราชญาติวงศ์	
	(๖) เจ้ารญาติวงศ์	
	(๗) เจ้ารววงศ์	

เจ้าหลวงพิมพิสารราชา
เจ้าผู้ครองนครแพร่ (พ.ศ. ๒๓๙๐-๒๔๒๙)
(ที่มา : เล่าเรื่องเมืองแพร่ในอดีต)

พญาจำบ้าน
ความซำของเจ้าผู้ครองนครแพร่
(ที่มา : พระราชทานเพลิงศพพระครูวิศาลศีลวัฒน์)

๑.๕ เมืองแพร่ยุคผนวกรวมกับสยามเป็นจังหวัดแพร่

เมืองแพร่เริ่มปฏิรูปการปกครองมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๙ หลังจากนั้นอีก ๓ ปี (พ.ศ. ๒๔๔๒) ได้ผนวกประเทศราชล้านนาให้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยาม มีการจัดแบ่งหน่วยการปกครองใหม่อันเป็นหน่วยการปกครองที่ปรับใช้มาจนถึงปัจจุบัน พ.ศ. ๒๔๔๒ พระยาราชสุทธานนท์ ข้าหลวงประจำเมืองนครแพร่ได้แบ่งออกเป็น ๒ แขวง (อำเภอ) คือ แขวงนครแพร่กับแขวงยมเหนือ (อำเภอสอง) มีจำนวน ๔๔๒ หมู่บ้าน ๔๘ แคว้น (ตำบล) ๑๔,๖๙๖ หลังคาเรือน ประชากร ๕๔,๔๑๖ คน^{๓๗}

^{๓๗} ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๗ วันที่ ๑๒ สิงหาคม ๑๑๙, หน้า ๒๔๓.

ดังนั้นตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๔๒ เป็นต้นมา เมืองนครแพร่กลายเป็นหัวเมือง (จังหวัด) ส่วนหัวเมืองขึ้นทั้งหลายที่เคยขึ้นตรงต่อเจ้าผู้ครองนครได้ถูกยุบรวม หรือแบ่งแยกกลายเป็นแขวง (อำเภอ) หรือแคว้น (ตำบล) กลายเป็นเพียงส่วนหนึ่งของสยาม ไม่มีอำนาจปกครองตนเองอีกต่อไป แต่ตำแหน่งเจ้าผู้ครองนคร เนื่องจากยังมีอิทธิพลสูงภายในบ้านเมือง รัฐบาลจึงไม่สามารถปลดออกได้อย่างทันที จึงรับรองแต่งตั้งไว้ในฐานะเป็น “สัญลักษณ์” ของบ้านเมือง ส่วนเจ้านายชั้นสัญญาบัตรก็ยังคงแต่งตั้งในบางตำแหน่ง มีการสถาปนาระบบข้าราชการ อันเป็นกลไกของรัฐสยามสมัยใหม่ที่มีศูนย์กลางอำนาจรวมไว้ที่กษัตริย์สยาม มีข้าราชการหน่วยต่าง ๆ มีสายบังคับบัญชามาจากส่วนกลาง มีการวางกฎเกณฑ์เกี่ยวกับระบบราชการไว้มากมาย เช่น สถานที่ทำราชการ แบบแผนการรายงาน ข้าราชการ รูปแบบการเขียนหนังสือราชการ การตั้งตำแหน่ง และกำหนดวันเวลา ทำราชการ ซึ่งข้าราชการเหล่านี้โดยเฉพาะนายแขวง มีการกำหนดคุณสมบัติว่า ต้องเป็นข้าราชการ “คนไทย” ที่ส่งมาจากสยาม ถึงแม้ว่าไม่มียศตำแหน่งหรือไม่เคยปฏิบัติหน้าที่ทางด้านการปกครองมาก่อน ส่วนข้าราชการชั้นผู้น้อยระดับ นายแคว้น (กำนัน) และกำนัน (ผู้ใหญ่บ้าน) สยามยังให้คนท้องถิ่นเป็นได้ โดยกำหนดให้แคว้นหนึ่งมีนายแคว้น ๑ คน มียศเป็น “พญา” มีผู้ช่วย ๑-๒ คน มียศเป็น “แสน” และมีล่าม ๑ คน ส่วนกำนันให้มี ๑ คนต่อหมู่บ้าน มียศเป็น “แสน”^{๓๔} ระบบราชการแบบใหม่จึงมีสายงานการบังคับบัญชาเป็นลำดับขั้นที่ขึ้นตรงกับกษัตริย์สยาม คือ

(๑) **รัฐบาลสยาม** มีเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยบังคับบัญชาข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลในกองมณฑลต่าง ๆ

(๒) **กองมณฑลพายัพ** มีข้าหลวงเทศาภิบาล (ข้าหลวงใหญ่) เป็นตำแหน่งสูงสุดบังคับบัญชาเจ้าสนามหลวงในเขตมณฑล คือ เชียงใหม่ ลำปาง

^{๓๔} หจข.ร.๕ ม.๕๘/๑๘๒ รายงานต่าง ๆ จัดราชการเมืองนครลำปาง (๒๐ ธ.ค. ๑๑๖-๑๑ เม.ย. ๑๒๗).

(เถิน) ลำพูน น่าน และแพร่ มีข้าหลวงรองประกอบด้วย ข้าหลวงยุติธรรม ข้าหลวงสรรพากร ข้าหลวงคลัง ข้าหลวงโยธา และข้าหลวงป่าไม้

(๓) **เมือง (จังหวัด) แพร่** เค้าย่านหลวง ประกอบด้วย เจ้าหลวงพิริยเทพวงศ์ (เจ้าน้อยเทพวงศ์) เจ้าผู้ครองนครแพร่ และพระยาราชาฤทธานนท์ ข้าหลวงประจำเมืองแพร่

(๔) **กรมการแขวง (อำเภอ)** มี ๒ แขวง คือ แขวงนครแพร่และแขวงยมเหนือ

(๕) **แคว้น** ประกอบด้วยนายแคว้น ผู้ช่วยนายแคว้น และล่ามหน้าทีหลักคือจัดเก็บเงินแทนเกณฑ์และภาษีต่าง ๆ และเป็นคนประสานงานระหว่างกรมการแขวงกับชาวบ้านภายในแคว้น

(๖) **หมู่บ้าน** มีแก่บ้านทำหน้าที่เหมือนนายแคว้นเพียงแต่มีเขตรับผิดชอบภายในหมู่บ้าน

๒. ตัวตนของเมืองแพร่

“เมือง” ในลัทธิอนุชาตคือหลายชุมชนหรือหลายหมู่บ้านรวมตัวกันอยู่ภายใต้การปกครองของผู้นำที่เรียกว่า “กษัตริย์” “เจ้าฟ้า” หรือ “เจ้าเมือง” อาณาเขตของเมืองไม่มีความแน่นอน ขึ้นอยู่กับอำนาจที่เข้มแข็งของเจ้าผู้ปกครองในแต่ละช่วงเวลาจะแผ่ครอบคลุมถึง ตลอดจนได้รับความ “เชื่อศรัทธา” และการยอมรับอำนาจจาก “ไพร่ฟ้าข้าเมือง” ผู้อยู่ใต้การปกครองเป็นสำคัญ เมื่อชุมชนได้พัฒนาขึ้นเป็นเมือง มีโครงสร้างสลับซับซ้อนอันประกอบด้วยเป็นศูนย์กลางการปกครอง การค้า และจิตวิญญาณ ที่เชื่อมสัมพันธ์เกาะเกี่ยวกันอยู่ในรูปของเครือญาติ เจ้านาย ไพร่ข้า ความเป็น “เมือง” จึงซ้อนทับกันอยู่ระหว่าง “เมืองทางกายภาพ” กับ “เมืองทางจิตภาพ” ที่มีหัวใจสำคัญคือ “เจ้า” “พุทธ” (พราหมณ์) และ “ผี”

ชาวล้านนา (ไทยวน) รวมถึงกลุ่มชาติพันธุ์ไทอื่น ๆ มองว่าเมืองมีชีวิตตัวตน และจิตวิญญาณ ดังกลุ่มไทอาหมเมื่อสร้างเมืองก็กำหนดตำแหน่งหัวเมืองกับ

ทางเมืองไว้เป็นอันดับแรก^{๓๙} เมื่อเมืองมีชีวิตมีตัวตนจึงนำมาสู่การจัดแบ่งศักดิ์ของปริมณฑลภายในเมือง และการใช้พื้นที่ที่เชื่อมโยงอำนาจเหนือธรรมชาติกับอำนาจของเจ้าผู้ปกครองเมืองให้เห็นเป็นรูปธรรม คติความเชื่อแรกคือระบบคติจักรวาลในล้านนามีความคิดเกี่ยวกับระบบจักรวาลทัศน์ที่ได้คลี่คลายสืบเนื่องมาจากคติพราหมณ์และพุทธเรื่องชมพูทวีปเป็นศูนย์กลางจักรวาลของอินเดีย อันมีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลาง มีทวีปใหญ่ทั้ง ๔ และทวีปน้อย ๒,๐๐๐ ทวีปเป็นบริวาร เมื่อสร้างบ้านแปลงเมืองหรืออาณาจักรจึงจำลองจักรวาลน้อยใหญ่ให้เกิดขึ้นภายในชุมชนนั้นๆ โดยสร้างศูนย์กลางชุมชนให้เป็นรูปธรรม เพื่อให้พื้นที่ดังกล่าวเป็นปริมณฑลอันศักดิ์สิทธิ์และเป็นศูนย์รวมความเชื่อของคนภายในชุมชน

๒.๑ ตัวตนของเมืองแพร่ผ่าน “เจ้า”

“กษัตริย์” หรือ “เจ้าเมือง” (เจ้าหลวง) จะเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในเมืองแพร่ คติล้านนาเชื่อว่ากษัตริย์คือองค์สมมติของพระอินทร์ ดังตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวถึงพระเจ้าติโลกราช กษัตริย์ล้านนาราชวงศ์มังราย เป็นเสมือนพระอินทร์ที่เสด็จลงมาจุติบนโลกมนุษย์^{๔๐} ที่ทรงประทับภายในคุ่มหลวง อันจำลองปราสาทเวชยันต์ของพระอินทร์ที่ตั้งอยู่ยอดเขาพระสุเมรุบนสรวงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ “คุ่มหลวง” จึงเป็นศูนย์กลางเมืองนครแพร่ในความเชื่อเกี่ยวกับ “เจ้า” โดยมี “แท่นแก้ว” (ราชบัลลังก์) ภายใน “คุ่มหลวง” เป็นแกนกลางจักรวาลของเมืองแพร่^{๔๑} ความเชื่อนี้ยังเน้นย้ำจาริตห้ามนำศพผ่านหน้าคุ่มหลวงของเจ้าผู้ครองนครแพร่โดยเด็ดขาด ซึ่งยังยึดถึงปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบัน^{๔๒}

^{๓๙} รณิ เลิศเลื่อมใส, **ฟ้า-ขวัญ-เมือง จักรวาลทัศน์ดั้งเดิมของไทย : ศึกษาจากคัมภีร์โบราณไทอาหม**, (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๐๙.

^{๔๐} ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่, **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี**, (อ่างแล่ว), หน้า ๗๗.

^{๔๑} สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, **ตำนานพื้นเมืองล้านนาเชียงใหม่**, (อ่างแล่ว), หน้า ๑๖.

^{๔๒} ศรีศักร วัลลิโภดม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ, **นครแพร่จากอดีตมาปัจจุบัน ภูมินิเวศวัฒนธรรม ระบบความเชื่อและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น**, (อ่างแล่ว), หน้า ๑๐๘.

ส่วนคัมเจ้านายองค์ต่าง ๆ ที่กระจายรายล้อมเวียงแก้วออกไป ก็คือ จำลองวิมานปราสาทของเทพเทวา ผู้เป็นบริวารของพระอินทร์ที่อยู่ตาม สรวงสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ด้วยคติที่เจ้านายเป็นบุคคล “สูงศักดิ์” และ “ศักดิ์สิทธิ์” ของบ้านเมือง เป็นผู้ที่ถือกำเนิดมาจากสรวงสวรรค์ชั้นฟ้าเพื่อลงมาสร้างสมบุญ บารมี เมื่อยังมีชีวิตอยู่ในโลกมนุษย์ก็ได้ประทับอยู่ในคัมหลวงที่เป็นการจำลอง สรวงสวรรค์มาไว้บนโลกมนุษย์ เมื่อถึงกาลสิ้นชีพก็ต้องสร้างวิมานปราสาท แล้วดวงพระวิญญาณของเจ้าผู้ครองนครผู้ล่วงลับก็จะกลับมาเป็น “ผีอารักษ์” หรือ “ผีเมือง” คอยปกป้องรักษาดูแลบ้านเมืองและชาวเมืองแพร่ตลอดไป^{๔๓}

นอกจาก “กษัตริย์” หรือ “เจ้าเมือง” ที่เป็นประมุขสูงสุดภายในเมือง ก็ยังมีกลุ่มเจ้านายเชื้อพระวงศ์ช่วยบริหารบ้านเมือง รองลงมามีกลุ่มขุนนาง สำคัญบริหารส่วนกลางทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนเรียกว่า “ขุนนางเสนาเคাঁ สนามหลวง” ของเมืองแพร่มีทั้งหมดจำนวน ๑๒ ตำแหน่ง โดยสมัยเจ้าหลวง พิมพสารราชา เป็นเจ้าผู้ครองนครแพร่ มีเจ้าพญาหลวงคำเรืองฤทธิ์ เป็นปฐมอรรค มหาเสนาธิบดีเมืองนครแพร่ (เทียบเท่านายกรัฐมนตรี) ขุนนางเคাঁสนามหลวง ทั้ง ๑๒ ตำแหน่งยังสามารถแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มคือ “พญาพื้นทั้ง ๔” หรือ อาจเรียกว่า “พ่อเมืองทั้ง ๔” “สิงเมืองทั้ง ๔” หรือ “สิงาเมืองทั้ง ๔” กับ “ขุนเมืองทั้ง ๘” ภายในเคাঁสนามหลวงก็จะมีขุนนางผู้ช่วยเสนาบดีเคাঁสนามหลวง ทั้ง ๑๒ ตำแหน่งอีกจำนวนหนึ่ง และนอกจากขุนนางเคাঁสนามหลวงและผู้ช่วย ที่บริหารในส่วนกลาง ก็ยังมีขุนนางนอกเคাঁสนามทำหน้าที่ดูแลในแต่ละท้องถิ่น อีกจำนวนมาก ดังนั้นระบบการจัดวางตำแหน่งของกษัตริย์หรือเจ้าเมือง เจ้านาย และขุนนาง จึงเป็นการจำลองศูนย์กลางจักรวาลไว้ที่กษัตริย์หรือเจ้าเมืองที่เป็น องค์สมมติพระอินทร์ ขุนนางเสนาเคাঁสนามหลวงเสมือนเทวดาบริวารของ

^{๔๓} ภูเดช แสนสา (ปวีรรต), **ตำนานเชียงใหม่** จารโดยพระไชยวุฒิ ฉบับวัดอัมพาราม บ้านกลาง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ และศรีสวัสดิ์ อ่องสกุล (ปวีรรต), **พื้นเมือง น่าน ฉบับวัดพระเกิด**, (อ้างแล้ว), หน้า ๖๕.

พระอินทร์ โดยเฉพาะพญาพื้นที่ทั้ง ๔ เป็นเสมือนท้าวทั้ง ๔ (ท้าวจุลโลกบาลทั้ง ๔) ที่สถิตประจำในทวีปทั้ง ๔ ทิศของเขาพระสุเมรุ ส่วนเจ้านายและขุนนางอื่นๆ ก็เสมือนเป็นเทพเทวบริวารที่ประจำอยู่อนุทวีปารอบออกไป

๒.๑.๑ หน่วยปริมณฑลการปกครองระดับต่างๆ ที่รวมกันเป็นเมืองแพร่

เมืองแพร่มีหน่วยการควบคุมคนเริ่มจากหน่วยขนาดเล็กที่สุด คือ “เรือน” แต่ละเรือนอาจมีหลังเดียวหรือหลายหลังตั้งบนพื้นที่ว่างในรั้วเดียวกันเรียกว่า “ข่วงบ้าน” กลุ่มเรือนหลายหลังรวมเป็น “ฟ้างบ้าน” หลายฟ้างบ้านรวมเป็น “หมู่บ้าน” หลายหมู่บ้านรวมเป็น “แคว้น” และหลายแคว้นรวมกันเป็น “เมือง” ทุกหน่วยมีความเชื่อเรื่องมีชีวิต ตัวตน และจิตวิญญาณกำกับอยู่เสมอ โดยเมื่อมนุษย์เข้าไปอยู่อาศัยหรือเป็นส่วนหนึ่งของปริมณฑลนั้นๆ จึงใช้ตัวเองเป็นต้นแบบความคิด ซึ่งแต่ละหน่วยผู้อยู่อาศัยก็มีมโนทัศน์แบ่งออกเป็นส่วน “หัว” “กลาง” และ “หาง” (ตีน) เช่น “หัวเรือน” “กลางเรือน” “หางเรือน” (ตีนเรือน) หรือ “หัวบ้าน” “กลางบ้าน” (ท้องบ้าน) และ “หางบ้าน” (ตีนบ้าน) การจัดแบ่งศักดิ์พื้นที่นำมาสู่การใช้ประโยชน์ที่เป็นรูปธรรม โดยหน่วยการปกครองขนาดย่อยทั้งหมดเหล่านี้ เป็นเสมือนทวีปเล็กทวีปน้อยที่รวมกันอยู่ภายใต้จักรวาลใหญ่ของเมือง มีรายละเอียดของแต่ละหน่วยปริมณฑลดังนี้ คือ

(๑) เรือน เป็นหน่วยการปกครองขนาดเล็กที่สุด ผู้ปกครองเรือนเรียกว่า “พ่อเรือน” “แม่เรือน” ความเชื่อปริมณฑลของเรือนปรากฏในยันต์หัวเสาทั้ง ๔ ทิศ หรือ ๘ ทิศ และแต่ละส่วนของเรือนมีศักดิ์จึงนำมาสู่การจัดแบ่งพื้นที่ใช้สอยภายในเรือน เช่น บริเวณหัวเรือนในห้องนอนมีหิ้งผีปู่ย่าเป็นพื้นที่หวงห้ามเฉพาะคนภายในเรือน มีห้ามยนต์ (ห้ามยนต์) และข่มประตูเป็นสัญลักษณ์ขอบเขต หากมีการล่วงละเมิดถือว่าผิดผีต้องเสียผีเป็นการปรับไหม กลางเรือนมีเต็นรับรองแขก หางเรือนเป็นครัวไฟ (ห้องครัว) ที่มีการทำอาหารและชะล้างสิ่งต่างๆ มี “ซั้หม่า” แอ่งน้ำขัง และได้ถุนเรือนเป็นที่เลี้ยงสัตว์ เป็นพื้นที่

เกิดความสกปรกได้ง่าย การอยู่เรือนหลังเดียวกันนำมาสู่การนิยามว่า “คนร่วมหอร่วมเรือน” หรือ “คนเรือนเดียวกัน”

(๒) **ชวงบ้าน** หมายถึงอาณาบริเวณที่ปลูกเรือน บางครั้งอาจมีเรือน ๒-๓ หลังตั้งบริเวณชวงบ้านเดียวกัน ผู้อาศัยจะรู้ขอบเขตบริเวณของตนเอง ดังมีคำสอนเกี่ยวกับการจัดการขอบเขตของชวงบ้านว่า “ชด (รั้ว) ออกแพ้เจ้า ชด (รั้ว) เข้าแพ้ของ” โดยจัดแบ่งพื้นที่ใช้สอยออกตามคักดี เช่น บริเวณหน้าเรือนจะทำความสะอาดทุกเช้าเพื่อเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ ต้อนรับแขก หรือทำงานในยามว่าง ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทิศเหนือ หรือทิศตะวันออกเป็นที่ตั้งหอผีเจ้าที่หรือเสาท้าวทั้ง ๔ หลังเรือนเป็นที่ปลูกผักสวนครัว (สวนอี) และเลี้ยงสัตว์

(๓) **ฟังบ้าน** เทียบได้กับหมวด เขต หรือคุ้มในปัจจุบัน เป็นกลุ่มเรือนที่ตั้งใกล้กันและมักเป็นเครือญาติหรือถือผีปู่ย่าสายตระกูลเดียวกัน มีผู้อาวุโสหรือผู้มีความรู้ เช่น แก้วผี พ่ออาจารย์ เป็นผู้ปกครองอย่างไม่เป็นทางการ แต่ละฟังบ้านมีผีเป็นที่นับถือของกลุ่มตน เช่น หอผีปู่ย่า ผีเตาเหล็ก ผู้อาศัยอยู่ภายในฟังบ้านจะรู้ขอบเขตบริเวณของตนเองและจะเรียกชื่อแต่ละฟังบ้านตามทิศ ลักษณะพื้นที่ หรือสัญลักษณ์สำคัญ เมื่อฟังบ้านมีจำนวนคนมากขึ้นก็สามารถแยกออกเป็นหมู่บ้านขึ้นใหม่ได้ที่สุดในที่สุด ฟังบ้านเป็นหน่วยแบ่งทำกิจกรรมต่าง ๆ ของหมู่บ้าน การเป็นเครือญาติช่วยเหลือเกื้อกูลกัน “พริกมีเรือนเหนือ เกลือมีเรือนใต้ หมากคำพลูใบ หกไปเรือนพี่เรือนน้อง” นำมาสู่การนิยามว่า “คนฟังเดียวกัน” หรือ “คนถือผีเดียวกัน”

(๔) **หมู่บ้าน** “บ้าน” หรือ “หมู่บ้าน” ในความหมายนี้เป็นหน่วยแบบโบราณ ไม่ได้หมายถึงหมู่บ้านที่แบ่งตามกระทรวงมหาดไทย ซึ่งหมู่บ้านแบบจารีตในอดีตอาจหมายถึง ๒-๓ หมู่บ้านในปัจจุบันขึ้นไปรวมกัน ภายในหมู่บ้านหนึ่งจะมีหลายกลุ่มเครือญาติและถือผีปู่ย่าหลายสายตระกูลตั้งรวมกัน ผู้ปกครองมักเป็นคนในหมู่บ้านที่ได้รับการแต่งตั้งจากกษัตริย์หรือเจ้าเมืองให้มียศต่าง ๆ ชาวบ้านเรียกผู้ปกครองหมู่บ้านต่างกันไปว่า “พ่อหลัก” หรือ “พ่อกำ”

จัดแบ่งหมู่บ้านออกเป็น “หัวบ้าน” “กลางบ้าน” (ท้องบ้าน) และ “หางบ้าน” (ตีนบ้าน) ^{๔๔} การจัดแบ่งศักดิ์พื้นที่นำมาสู่การใช้ประโยชน์ เช่น หัวบ้านเป็นที่ตั้งหอผีเจ้าบ้าน กลางบ้านเป็นที่ตั้งวัด หางบ้านเป็นป่าช้า ผู้อาศัยภายในหมู่บ้านจะนิยามตัวตนว่า “คนบ้านเดียวกัน” “ดินจorongวัดเดียวกัน” หรือ “ศิษย์ร่วมหัววัดเดียวกัน” เป็นต้น

(๕) แคว้น รวมหลายหมู่บ้านเข้าไว้ด้วยกัน แคว้นจะแบ่งตามหมวดอุโบสถเป็นหลัก กษัตริย์หรือเจ้าเมืองจะแต่งตั้งให้ผู้ปกครองแคว้นมียศต่าง ๆ แคว้นเกิดจากการรวมกันของหมู่บ้านแบบหลวม ๆ ไม่ปรากฏเป็นตัวตนชัดเจน มีการใช้อุโบสถหรือใช้ฝ่ายร่วมกัน จึงนำมาสู่การนิยามตัวตนว่า “คนแคว้นเดียวกัน” “ศิษย์หมวดอุโบสถเดียวกัน” หรือ “คนใช้น้ำฝ่ายเดียวกัน” เป็นต้น

(๖) เมือง คือรวมหน่วยการปกครองทั้งหมดข้างต้นเข้าไว้ด้วยกัน มี “กษัตริย์” หรือ “เจ้าเมือง” (เจ้าหลวง) เป็นศูนย์กลางและมีอำนาจสูงสุดภายในเมือง

๒.๑.๒ การจัดแบ่งปริมณฑลของเมือง

เมืองมีศักดิ์ของการใช้พื้นที่ไม่เท่ากัน สิ่งที่สำคัญขององค์ประกอบความเป็นเมืองแพร่ในยุคจารีตคือ คุ่มหลวงอันแสดงถึงอำนาจของเจ้าผู้ปกครอง กำแพงและประตูที่สร้างป้องกันศึกสงคราม ซึ่งมีการจัดแบ่งปริมณฑลของเมืองแพร่ที่ปรากฏหลักฐาน ๒ ลักษณะ ได้แก่ (๑) แบ่งโดยใช้ปริมณฑลของเวียง และ (๒) แบ่งโดยใช้ปริมณฑลของเมือง

(๑) แบ่งโดยใช้ปริมณฑลของเวียง

เมืองหนึ่งเมืองอาจประกอบด้วย “เวียง” (คูน้ำคันดิน) จำนวนหลายเวียงหรือบางเมืองก็ไม่มีกรก่อสร้างเวียงแล้วแต่ความสำคัญของเมือง

^{๔๔} ภูเดช แสนสา (อ่าน). **จารึกท้ายคัมภีร์สุวรรณสังข์ ผูก ๒** จารโดยพระอินทะ วัดแม่ลานเหนือ ตำบลห้วยอ้อ อำเภอลอง จังหวัดแพร่ พ.ศ.๒๔๗๗ และจารึกท้ายคัมภีร์มูลกิตติ จารโดยพระยาวิไชยปัญญาชน วัดไฮส้อย ตำบลปากกาง อำเภอลอง จังหวัดแพร่ พ.ศ.๒๔๓๔.

นั้น ๆ การสร้างเวียงเกิดขึ้นด้วยปัจจัยที่หลากหลาย ทั้งความจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต เช่น ป้องกันกลุ่มคนทรัพย์สินให้ปลอดภัย มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี ตลอดถึงเพื่อความเชื่อ เช่น กำหนดขอบเขตให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ แสดงสถานะอำนาจบารมีของเจ้าผู้ปกครอง จึงเกิดการสร้าง “เวียง” ที่มีขอบเขตแน่นอนโดยขุดคูน้ำก่อคันดินหรืออิฐล้อมรอบขึ้นภายในเมือง เวียงแต่ละแห่งจึงมีหน้าที่แตกต่างกันออกไป เช่น เวียงแพร์ เป็นเวียงศูนย์กลางการปกครองเวียงทอง (อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่) เวียงแม่คำมีวังช้าง (บ้านแม่คำมี ตำบลแม่คำมี อำเภอเมือง จังหวัดแพร่) และเวียงเหนือ (บ้านเวียง อำเภอร้องกวาง จังหวัดแพร่) เป็นเวียงบริวาร โดยเฉพาะเวียงแพร์ถือเป็นเขตศูนย์กลางการปกครอง เป็นเขตที่มีชีวิตจิตวิญญาณ จึงมีจารีตไม่ส่งสการ (เผาศพ) ภายในเวียงแพร์ (เขตกำแพงล้อม)

“เวียง” ที่มีรูปธรรมชัดเจนโดยการสร้างกำแพงล้อมรอบ ได้ถูกใช้เป็นตัวกำหนดบริเวณพื้นที่ทางกายภาพและจินตภาพ มีการแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ “หัวเวียง” “กลางเวียง” และ “หางเวียง” (ตีนเวียง) ดังปรากฏการรับรู้ในโลกทัศน์ของชาวเมืองแพร่ในอดีต บ่งบอกอยู่เสมอว่าวัดหรือชุมชนหมู่บ้านของตนอยู่ส่วนไหนของเวียง เช่น “...วัดทุ่งไห้ง หัวเวียงไชย...”^{๔๕} “...วัดทุ่งแสงสุริแก้วกว้าง ท่าทางหัวเวียงไชย...”^{๔๖} และ “...ครูบาเจ้าธัญไชยในวัดเมืองเงาะแก้วกว้าง ท่าทางกลางเวียงไชยหน้าคุ้มพระญาแพใหม่...”^{๔๗} เป็นต้น

เมื่อมีการสร้างกำแพงเวียง มีประตูเวียงทั้ง ๔ ประตู คือ ประตูชัยด้านทิศตะวันออก ประตูยั้งม้าด้านทิศเหนือ ประตูศรีชุมด้านทิศตะวันตก และ

^{๔๕} ภูเดช แสนสา (อ่าน), **จารึกท้ายคัมภีร์ใบลานนิพานสูตร** วัดทุ่งไธ้งเหนือ ตำบลทุ่งไธ้ง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ พ.ศ.๒๔๑๙ อักษรธรรมล้านนา.

^{๔๖} ภูเดช แสนสา (อ่าน), **จารึกท้ายคัมภีร์บวรวงศ์หงส์อามาตย์ ผูก ๔** วัดทุ่งไธ้งเหนือ ตำบลทุ่งไธ้ง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ พ.ศ.๒๔๐๒ อักษรธรรมล้านนา.

^{๔๗} ภูเดช แสนสา (อ่าน), **จารึกท้ายคัมภีร์นันทเสน ผูก ๔** วัดทุ่งไห้งใต้ ตำบลทุ่งไธ้ง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ พ.ศ.๒๔๐๐ อักษรธรรมล้านนา.

ประมาณด้านทิศใต้ (พ.ศ.๒๔๔๒ เจาะกำแพงด้านทิศเหนืออีก ๑ ประตูเรียกว่า “ประตูใหม่”) ก็มีการกำหนดประโยชน์การใช้สอยที่มีความสัมพันธ์กับทิศทิศทางเมือง กรณีเมืองเชียงใหม่พญามังรายทรงให้เริ่มสร้างเวียงวันพดด้สนดี ทักษาเมืองที่เป็นเตชะอยู่ทิศเหนือ ประตูหัวเวียง (ประตูข้างเผือก) จึงอยู่ทิศเหนือ ให้กษัตริย์หรือเจ้าเมืองเข้าออกเวียง หรือเมื่อมีราชพิธีสำคัญของบ้านเมือง เช่น พิธีอุสสาราชาภิเษกเข้าเสวยเมื่อ เป็นต้น^{๔๘} ส่วนเมืองแพร่ประตูที่คล้ายกันนี้ อยู่ทิศตะวันออก เรียกว่าประตูชัย เช่นเดียวกับเวียงน่านที่มีประตูชัยอยู่ด้านทิศตะวันออก สันนิษฐานว่าเวียงแพร่ถูกกำหนดให้เริ่มสร้างขึ้นในวันศุกร์ ดังนั้นเตชะของเมืองจึงอยู่ทิศตะวันออก และสร้างประตูชัยขึ้นทิศนี้ เรียงลำดับทิศทางของเมืองแพร่ตามทิศได้ดังนี้

ตำราทิศทางของบ้านเมืองฉบับเมืองแพร่
(ที่มา : ภูเดช แสนสา)

เตชะเมือง	ทิศตะวันออก
ศรีเมือง	ตะวันออกเฉียงใต้
มูลละเมือง	ทิศใต้
อุตสาหะเมือง	ทิศตะวันตกเฉียงใต้
มนตรีเมือง	ทิศตะวันตก
กาลกนิเมือง	ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ
บริวารเมือง	ทิศเหนือ
อายุเมือง	ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ^{๔๙}

^{๔๘} ดวงจันทร์ อมาวัชร์ตมฺ ยูปิน เข้มมุกด์ และวรมล ชัยรัตน์ (บรรณาธิการ), **ไม่มีวัดในทิศทางเมืองเชียงใหม่ บทพิสูจน์ความจริงโดยนักวิชาการท้องถิ่น**, (เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, ๒๕๔๔), หน้า ๖๑.
^{๔๙} ภูเดช แสนสา (ปริวรรต), **พบสัททักษาของบ้านเมือง ฉบับของเมืองแพร่ อักษรธรรมล้านนา**.

ทิศใต้เฉียงใหม่ประตูแสนปุง (สวนปุง) เมืองน่านประตูทาลี และเมืองแพร่ประตูมาน ใช้เป็นประตูนำศพออกจากเวียงเหมือนกัน ทักขาเมืองของเมืองแพร่และเมืองน่านมีความคล้ายคลึงกัน

(๒) แบ่งโดยใช้ปริมณฑลของเมือง

นอกจากแบ่งปริมณฑลเป็นเวียงแล้ว เมืองนครแพร่ยังปรากฏแบ่งพื้นที่โดยใช้ปริมณฑลของเมืองอีกด้วย มีการแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน เช่นเดียวกับเวียง คือ “หัวเมือง” “กลางเมือง” และ “หางเมือง” ดังปรากฏมีการระบุตำแหน่งแห่งที่ของชุมชนของตน เช่น “...บ้านหัวฝาย หัวเมืองแพะ...”^{๕๐} และ “...ทุ่งโห้ง หัวเวียงเมือง (แพะ) ...”^{๕๑}

๒.๒ ตัวตนของเมืองแพร่ผ่าน “พุทธ” (พราหมณ์)

๒.๒.๑ วัดกับองค์ประกอบสำคัญของเมืองแพร่

วัดที่เป็นองค์ประกอบของความเป็นเมืองแพร่ ที่ปรากฏได้แก่ (๑) วัดมิ่งเมือง (๒) วัดหัวเวียง หรือ วัดหัวข่วง และ (๓) วัดไชยอารามพระบาท วัดหลวง กลางเมืองประจำเมือง

(๑) วัดมิ่งเมือง เป็น

วัดมิ่งขวัญของเมืองแพร่ เป็นวัดพระยาอุปราชเมืองนครแพร่ให้การอุปถัมภ์ ตั้งอยู่ภายในใจกลางเวียงแพร่ ใช้อำนาจพระธาตุเป็น “มิ่งเมือง” หรือ “ใจเมือง” (เมืองน่านสร้าง “เสาเมือง” หรือ “เสาเมือง” ขึ้นมา

พระธาตุมิ่งเมือง เมืองแพร่

(ที่มา : วัดพระบาทมิ่งเมืองวรวิหาร จังหวัดแพร่)

^{๕๐} ภูเดช แสนสา (อ่าน), *จารึกท้ายคัมภีร์ใบลานสัพพนาม ผูก ๓ วัดทุ่งไธ้งเหนือ ตำบลทุ่งไธ้ง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ พ.ศ. ๒๔๖๙* อักษรธรรมล้านนา.

^{๕๑} ภูเดช แสนสา (อ่าน), *จารึกท้ายคัมภีร์ใบลานสมณเสฏฐิธาตุ วัดทุ่งไธ้งเหนือ ตำบลทุ่งไธ้ง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ อักษรธรรมล้านนา*.

โดยเฉพาะ)^{๕๒} นอกจากในเมืองแพร่ยังมีวัดมิ่งเมือง เมืองน่าน มีเสามิ่งเมือง (เมืองน่านมีเสาเงินเมืองคู่กับเสามิ่งเมือง)^{๕๓} และวัดมิ่งเมือง เมืองเชียงราย มีพระธาตุมิ่งเมือง เป็นต้น

(๒) **วัดหัวเวียง หรือ วัดหัวข่วง** เป็นวัดที่อยู่ทิศเหนือสุดของเวียงหรือเมือง คืออยู่หัวข่วงเมืองหรือหัวข่วงหลวง ดังนั้นทิศใต้ถัดลงมาจากวัดหัวข่วงจึงเป็น “ข่วงเมือง” หรือ “ข่วงหลวง” หรือ “สนามหลวง” วัดหัวข่วงปรากฏมีการสร้างทั้งในเมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงตุง เมืองยอง เมืองลำพูน เมืองลำปาง เมืองพะเยา เมืองน่าน เมืองแพร่ และเมืองลอง

(๓) **วัดหลวงประจำเมือง** จำนวนวัดหลวงประจำเมืองของแต่ละเมืองมีมากน้อยขึ้นอยู่กับกษัตริย์หรือเจ้าเมืองสถาปนาขึ้น ที่สำคัญพบว่า วัดหลวงประจำเมืองจะตั้งอยู่ศูนย์กลางของเมืองหรือเวียง บางเมืองก็มีวัดหลวงประจำเมืองตั้งอยู่ประจำศูนย์กลางปริมณฑลทั้ง ๓ ของเมือง คือ วัดหลวงหัวเมือง (วัดหลวงหัวเวียง) วัดหลวงกลางเมือง (วัดหลวงกลางเวียง) และวัดหลวงหางเมือง (วัดหลวงหางเวียง) กรณีเมืองแพร่ มีวัดไชยอารามพระบาทเป็นวัดหลวงกลางเวียงที่เจ้าผู้ครองนครแพร่อุปถัมภ์ (พ.ศ.๒๔๔๒ รวมวัดไชยอารามพระบาทกับวัดมิ่งเมืองเข้าไว้ด้วยกัน) ส่วนพระธาตุช่อแฮเป็นวัดพระธาตุประจำเมือง

๒.๓ ตัวตนของเมืองแพร่ผ่าน “ผี”

ความเชื่อเรื่องผีมีมานานในคน “ไท” กลุ่มต่างๆ ผีเป็นศาสนาเก่าแก่ของคนในแถบนี้ก่อนจะนับถือพุทธศาสนา ลักษณะของพุทธศาสนาชาวล้านนาให้ความเคารพและศรัทธา แต่ผีนอกจากเคารพศรัทธาแล้วยังมีความกลัวและยำเกรงอีกด้วย ผีจึงทรงอิทธิพลและใกล้ชิดกับผู้คนมาก

^{๕๓} วัดพระบาทมิ่งเมืองวรวิหาร, ประวัติวัดพระบาทมิ่งเมืองวรวิหาร จังหวัดแพร่ ฉบับสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (แพร่ : เมืองแพร่การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๒๘.

^{๕๔} สวัสดิ์ อ่องสกุล (ปริวรรต), พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด, (อ่างแล้ว), หน้า ๘๖-๘๗.

ดั่งบันทึกของชาวตะวันตกผู้เข้ามาเผยแผ่คริสต์ศาสนาได้กล่าวถึงความเชื่อเรื่องผีของคนล้านนาว่า “...การนับถือผีไม่จำเป็นต้องมีวัด แต่อยู่ในใจของคนทุกคน...”^{๕๔}

๒.๓.๑ การใช้ระบบผีควบคุมสังคมระดับต่างๆ ภายในเมือง

ผีมีความผูกพันแนบแน่นกับโลกทัศน์และวิถีชีวิตของผู้คน ดังนั้นกลุ่มผู้ปกครองเมืองจึงเลือกใช้ผีเป็นอีกวิธีหนึ่งในการควบคุมสังคม อันเป็นจินตภาพทางอำนาจรูปแบบหนึ่งซ้อนกันอยู่ ระหว่างโลกวิญญูณกับโลกมนุษย์ ที่คอยกำกับชีวิตควบคุมความประพฤติของผู้คนและจัดระเบียบความสัมพันธ์ของหน่วยการปกครอง ตั้งแต่ระดับครอบครัวจนถึงเมือง ปริณทลอำนาจของผีมีลำดับศักดิ์เป็นชั้นๆ มีอำนาจตามระบบหน้าที่ซ้อนทับอยู่บนโครงสร้างการเมืองการปกครองทางกายภาพ

(๑) “ผีปู่ย่า” หรือ “ผีหอผีเรือน” เป็นบรรพบุรุษที่ตายไปแล้ว และเชื่อว่าจะกลับมาดูแลรักษาลูกหลาน ดังเมื่อขึ้นเรือนใหม่ต้องเชิญ “...ขึ้นทั้งกุมภันฑาอารักษ์ปู่ย่า คีเพื่อว่าไว้กั๊ก่าหอเรือนมูล เปนคุณหาประหมาดบได้ ลีอรอดได้ปถวิ...”^{๕๕} ผีปู่ย่าจึงเป็นผีที่ใกล้ชิดผู้คนมากที่สุด สามารถติดตามลูกหลานไปได้ทั่วทุกหนทุกแห่ง และคอยกำกับควบคุมดูแลให้ประพฤติตนตามกรอบที่สังคมพึงประสงค์ เช่น ไม่ให้หนุ่มสาวล่วงละเมิดภายในเรือน ไม่ให้คู่ผัวเมียหรือญาติพี่น้องทะเลาะกัน^{๕๖} ผีปู่ย่าจึงช่วยจัดระเบียบ เชื่อม และรักษาความสัมพันธ์ของคนในเครือญาติหรือตระกูล มีม้าขี่ (ร่างทรง) เป็นสื่อกลาง

^{๕๔} “The Laos of North Siam” อ้างใน วงศ์ลักก์ ณ เชียงใหม่, *ชาติยานีศรีล้านนา*, (กรุงเทพฯ : วิทอินดีไซด์, ๒๕๔๗), หน้า ๒๗๑.

^{๕๕} ภูเดช แสนสา (ปริวรรต), *พัสคำเรียขวัญขึ้นเรือนใหม่ ฉบับบ้านนาคุ้ม เมืองลอง, อักษรธรรมล้านนา*.

^{๕๖} สมพงษ์ จิตอาจริย์, “การศึกษามทสุขวัญและพิธีสู่ขวัญของชาวไทลื้อ อำเภอบัว จังหวัดน่าน” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พ.ศ.๒๕๔๕.

อำนาจผีปู่ย่ากับโลกมนุษย์ให้เห็นเป็นรูปธรรม ซึ่งผีปู่ย่าหรือผีเรือนจะมีผีรองลงไปอีก เช่น ผีครู ผีปู่ย่าหม้อหนึ่ง ผีหัวขันได ผีข่ม (ธรมิ) ประตู่ เป็นต้น

(๒) “**ผีเจ้าที่**” คือผีที่รักษาช่วงบ้านมีปริณทลอำนาจกว้างกว่าผีเรือน นอกจากนี้พื้นที่อื่นๆ ก็มีผีเจ้าที่ที่เรียกต่างกันออกไปว่า “ผีเจ้าวัด” (ผีเสื่อวัด หรือ ผีเสี้ยววัด) “ผีเจ้านา” “ผีเจ้าไร่” หรือ “ผีขุนน้ำ” ผีเจ้าที่มาจากบุคคลหรือสัตว์สำคัญมาลั่นชีวิตหรือมีวีรกรรมที่นั้น หรือเป็นผีที่นับถือขึ้นตามธรรมชาติ ผีเจ้าที่จะช่วยจัดระเบียบและรักษาความสัมพันธ์ระหว่างผู้ที่เข้าไปใช้พื้นที่นั้นๆ ดังเช่น ผีเจ้าวัด ควบคุมการประพฤติปฏิบัติของพระสงฆ์สามเณรให้อยู่ในวินัย ผีขุนน้ำ ช่วยจัดระเบียบการใช้น้ำและรักษาแหล่งต้นน้ำ และอำนาจของผีเจ้าที่จะมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับกลุ่มผู้ปกครอง ควบคุมไปกับการใช้ผีเจ้าที่แสดงสิทธิความเป็นเจ้าของเหนือพื้นที่ เช่น ผีเจ้านาของทีนาเจ้านาย ผีเจ้านาบริเวณนี้จะมีอำนาจมากเป็นที่ยำเกรงกว่าผีเจ้านาบริเวณอื่นของชาวบ้านทั่วไป ขณะเดียวกันชาวบ้านก็ไม่กล้าที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่บริเวณนี้

(๓) “**ผีเจ้าบ้าน**” หรือ “**ผีเสื่อบ้าน**” หรือ “**ผีเสี้ยวบ้าน**” คือผีอารักษ์หมู่บ้าน อาจเป็นผีดั้งเดิมก่อนเข้ามาตั้งชุมชน อดีตผู้นำ หรือ วีรบุรุษของหมู่บ้านเมื่อสิ้นชีวิตลงก็ได้ยกขึ้นเป็นผีเจ้าบ้าน ปริณทลอำนาจจะเหนือกว่าผีเรือนและผีเจ้าที่ มีการผลิตซ้ำความเชื่อทุกปีด้วยพิธีกรรมดำหัวผีเจ้าบ้านช่วงปีใหม่ (สงกรานต์) หรือเมื่อมีการ बनบานเหมือนกับผีระดับอื่นๆ ถือว่าผีเจ้าบ้านเป็นผีที่ควบคุมควบคุมกับหน่วยการปกครองหมู่บ้าน เมื่อคนภายในหมู่บ้านออกไปไกลคางแรมที่อื่น นอกจากบอกแก่บ้านก็ต้องบอกกล่าวผีเจ้าบ้านด้วย ดังนั้นผีเจ้าบ้านนอกจากเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชุมชน ยังทำหน้าที่ควบคุมสมาชิกหมู่บ้านไม่ให้ทำผิดกฎระเบียบ ช่วยจัดระเบียบเชื่อมรักษาความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเครือญาติหรือกลุ่มตระกูลต่างๆ ให้อยู่ร่วมกันอย่างปกติสุขภายในหมู่บ้าน บางหมู่บ้านจะมีม้าขี่เป็นสื่อกลางเหมือนผีปู่ย่าและผีเมือง หากบางหมู่บ้านไม่มีม้าขี่ก็ใช้สัญลักษณ์แทน เช่น หอผี ต้นไม้ใหญ่ หรือจอมปลวก เป็นต้น

(๔) “ผีเมือง” หรือ “ผีเจ้าเมือง” หรือ “ผีเสื้อเมือง” หรือ “ผีเสื้อเมือง” หรือ “ผีควบเมือง” เป็น “ผีอารักษ์หลวง” ที่มีศักดิ์สูงสุด และมีอำนาจแผ่กว้างใหญ่ไพศาลไปทั่วทั้งเมือง จะดูแลคุ้มครองปกป้องรักษา ทุกสิ่งทุกอย่าง ตลอดถึงบันดาลความอุดมสมบูรณ์ให้เกิดขึ้นแก่บ้านเมือง ผีเมืองนอกจากเป็นผีอารักษ์ที่รักษาสถานที่สำคัญของเมืองแล้ว กษัตริย์หรือ เจ้าเมืองเมื่อสิ้นชีวิตก็ได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นผีเมืองด้วย และผีเมือง จะเพิ่มขึ้นตามกลุ่มผู้ปกครองในยุคนั้นนับถือ โดยผีเมืองนอกจากเป็นการจัด โครงสร้างความสัมพันธ์ของหมู่บ้านต่าง ๆ ยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการ สร้างสำนึกร่วมของคนต่างชาติพันธุ์ให้มีสำนึกในความเป็นชาวเมืองร่วมกัน ซึ่งชาวเมืองบางกลุ่มไม่ได้นับถือพุทธศาสนา จึงสร้างสำนึกร่วมให้ทุกหมู่บ้าน เข้ามามีส่วนร่วมในการเลี้ยงผีเมือง จึงเป็นวิถีสร้างสำนึกร่วมในความเป็นคน ภายในเมืองได้อย่างดี อีกทั้งผีเมืองยังเป็นแหล่งที่มาของอำนาจและความชอบ ธรรมประการสำคัญของการขึ้นเป็นเจ้าเมือง เนื่องจากผีเมืองก็คือผีปู่ย่าของ กษัตริย์หรือเจ้าเมือง จึงนำมาสู่การจัดลำดับศักดิ์ผีเมืองเพื่อให้ทำหน้าที่ตาม ระบบของตน และมีการจัดปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผีเมือง อยู่ตลอด เพื่อให้เชื่อมโยงเกื้อหนุนสิทธิธรรม อำนาจของกลุ่มผู้ปกครองเมือง ในชวงเวลานั้น ๆ ผีเมืองจะมีผ้าชีเป็นสื่อกลาง และมีห่อผีเมืองเป็นศูนย์กลาง การประกอบพิธีกรรม

๒.๓.๒ การจัดระบบผีรักษาเวียงและพื้นที่ต่าง ๆ

ผีเมืองของล้านนามีการจัดระบบให้รักษาประจำตามจุดต่าง ๆ โดยเฉพาะเวียงศูนย์กลางการปกครองของแต่ละเมือง ที่นอกจากสร้างความมั่นใจด้านกายภาพโดยการก่อสร้างคูน้ำคันดินหรือกำแพงที่มั่นคง แข็งแรง ก็มีการสร้างความมั่นใจทางด้านจิตภาพโดยการสถาปนาให้มีผีอารักษ์ (เทวดา) รักษาตามจุดต่าง ๆ ของเวียง ตลอดไปจนถึงบริเวณพื้นที่สำคัญของบ้าน เมือง เช่น ระบบผีรักษาเวียงแพร์

“เจ้าพ่อผาด่าน” ฝักรักษาหลวงของเมืองแพร่ ดูแลต้นน้ำลำธาร
“ตะตือเมือง” เดิมหอฝักรู้ได้ต้นโพธิ์เป็นดงป่าไม้ใหญ่ใจกลาง
เวียงแพร่ (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งศาลหลักเมืองแพร่ที่สร้างขึ้น พ.ศ.๒๕๓๖) ชาวเมือง
จะมาพาลิกรรมที่หอฝัและนำไม้ค้ำมาค้ำต้นโพธิ์^{๕๗}

“ฝักรักษารักษาประตูเมือง” หอฝัเจ้าพ่อแสนชัยและ
หอฝัเจ้าพ่อขวัญเมืองรักษาประตูชัย และหอฝัเจ้าพ่อคำเมืองรักษาประตูมาน
เป็นต้น

ประตูชัย เมืองนครแพร่
(ที่มา : เล่าเรื่องเมืองแพร่ในอดีต)

^{๕๗} ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี, การบูรณะและพัฒนาอุโบสถวิหารวัดพระธาตุช่อแฮ พระอารามหลวง
ตำบลช่อแฮ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่, (เชียงใหม่ : หจก.ชุดิมาพรินติง, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑
และ ๑๖๙.

๐ สรุป

การศึกษาประวัติศาสตร์เมืองแพร่ในปัจจุบัน ยังมีความไม่ชัดเจน จำนวนมากมายหลากหลายประเด็น เนื่องจากขาดหลักฐานที่มีการบันทึกอย่างสืบเนื่องและขาดหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดีอีกจำนวนมาก อีกทั้งยังขาดการศึกษาค้นคว้าเรียบเรียงที่ใช้กระบวนการทางประวัติศาสตร์อย่างเป็นระบบ ในบทความฉบับนี้ได้จัดแบ่งยุคสมัยอย่างคร่าว ๆ ตามพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองแพร่ออกกว้าง ๆ เป็น ๕ ยุค ได้แก่

ยุคแรกคือ ยุคแคว้นแคว้นอิสระ มีการสร้างบ้านแปลงเมืองขึ้นอย่างช้าๆ ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗ มีระบบกษัตริย์สืบราชวงศ์ปกครองสืบเนื่องกันมา จนกระทั่งถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรล้านนา กลุ่มผู้ปกครองมีปฏิสัมพันธ์กับแคว้นแคว้นรายรอบผ่านระบบเครือญาติ การติดต่อค้าขาย ศาสนา ศิลปวัฒนธรรม และการทำศึกสงคราม กับทั้งแคว้นโยนก แคว้นน่าน แคว้นเขลางค์นคร แคว้นภูเกียมยาว (พะเยา) และแคว้นสุโขทัย ยุคที่สองคือ ยุครวมเข้ากับอาณาจักรล้านนา ยุคนี้เมืองแพร่ถูกลดสถานะลงเป็นเพียงหัวเมืองหนึ่งของอาณาจักรล้านนา มีการสลับสับเปลี่ยนเจ้าเมืองที่อาจเป็นเจ้านายเชื้อพระวงศ์หรือขุนนางมาเป็นเจ้าเมืองแพร่ และขึ้นตรงต่อกษัตริย์ล้านนาที่เมืองเชียงใหม่ ราชธานี ยุคที่สาม เมืองแพร่ยุคเป็นประเทศราชของพม่า ยุคนี้เมืองแพร่มีเจ้าเมืองสลับสับเปลี่ยนกันปกครองดังเช่นยุคที่สอง แต่ต่างกันว่าเจ้าเมืองมาจากหลากหลายชาติพันธุ์มากขึ้น เจ้าเมืองแพร่จะขึ้นตรงต่อกษัตริย์ล้านนาและกษัตริย์พม่า โดยกษัตริย์พม่าผู้เป็นเจ้าอธิราชจะมีอำนาจอิทธิพลเหนือกษัตริย์ล้านนาและเจ้าเมืองแพร่ และยุคนี้เมืองแพร่เป็นหัวเมืองที่มีความสำคัญมากขึ้น ดังปรากฏบางช่วงเจ้าเมืองแพร่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับกษัตริย์พม่า จนกระทั่งได้รับการรับรองสถาปนาขึ้นเป็นกษัตริย์ล้านนาที่เมืองเชียงใหม่

ยุคที่สี่ เมืองนครแพร่เป็นหัวเมืองประเทศราชของสยาม ยุคนี้มีประมุขปกครองสูงสุดของบ้านเมืองเรียกว่า “เจ้าหลวง” มีพระสถานะเป็นกษัตริย์

ท้องถิ่น มีอำนาจสิทธิ์ขาด เป็นเจ้าแผ่นดิน เป็นเจ้าชีวิตของผู้คนภายในเมือง นครแพร่และหัวเมืองขึ้น แต่ต้องยอมรับอำนาจเจ้าอธิราชคือกษัตริย์สยาม โครงสร้างทางการเมืองปกครองใช้ระบบกลุ่มผู้ครองชั้นสูงจำนวน ๕ ตำแหน่งที่เรียกว่า “เจ้าขันห้าใบ” และมีเจ้านายที่ได้รับตำแหน่งเจ้านอกขันห้าใบอีกจำนวนหนึ่ง รองลงไปเป็นขุนนางเสนาเค้านามหลวงเมืองนครแพร่จำนวน ๑๒ คน และ ยุคที่ห้ายุคผนวกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยาม มีการยกเลิกระบบประเทศราช เจ้าหลวง เจ้านาย และขุนนางได้ถูกลดบทบาทลงจนกระทั่งสูญเสียอำนาจ ในการบริหารปกครองบ้านเมืองไปในที่สุด แล้วทางสยามได้ทำการจัดส่ง ข้าราชการจากสยามและใช้ระบบข้าราชการบริหารปกครองแทน กระทั่งเป็น “จังหวัดแพร่” “ภาคเหนือ” “ประเทศไทย” สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ในส่วนตัวตนของความเป็นเมืองแพร่ในยุคจารีตนั้น โลกทัศน์ของคน ในอดีตมองว่าเมืองมีชีวิตมีจิตวิญญาณ ดังนั้น เมืองแพร่จึงมีตัวตนในทาง กายภาพสวมทับกับตัวตนทางจิตภาพ โดยผ่านการสร้างเป็นระบบโครงสร้างขึ้น มีการจัดวางตำแหน่งแห่งที่และจัดลำดับศักดิ์ได้แก่ ระบบ “เจ้า” ที่ประกอบด้วย กษัตริย์ (เจ้าเมือง) เจ้านาย คຸ້ມ เมือง และเวียง ระบบ “พุทธ” (พราหมณ์) ที่ประกอบด้วยพระธาตุกลางเวียง พระธาตุประจำเมือง วัดหลวงประจำเมือง วัดมิ่งเมือง และวัดหลวงหัวเวียง (วัดหัวข่วง) และระบบ “ผี” ที่ประกอบด้วย ผีเมือง ผีอารักษ์เวียง ผีอารักษ์ดูแลรักษาพื้นที่ต่าง ๆ และไม้ใจเมือง เป็นต้น

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. **จารึกสมัยสุโขทัย**. กรุงเทพฯ : ม.ป.พ., ๒๕๒๖.

_____. **ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน**. พระนคร : เจริญธรรม, ๒๕๐๖.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมฯ. **ประชุมศิลาจารึกสุโขทัย**. ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ม.ป.ป.

จินตนา ยอดยิ่ง. **ประวัติของชื่อตำบลและหมู่บ้านในเขตอำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่**. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิตมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พ.ศ.๒๕๑๙.

ดวงจันทร์ อาภาวัชรุตม์ ยุพิน เข้มมุกด์ และวรวิมล ชัยรัตน์ (บรรณาธิการ). **ไม่มีวัดในทักขิเมืองเชียงใหม่ บทพิสูจน์ความจริงโดยนักวิชาการท้องถิ่น**. เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, ๒๕๔๘.

บำเพ็ญ ระวิน (ปริวรรต). **มูลศาสนา ล้านนาล้านนา**. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๘.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๕ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ๒๕๐๖.

ประสิทธิ์ ขอบรูป (ปริวรรต). **มหาพลนคร ดำเนินพระธาตุช่อแฮ. แพร่ : เมืองแพร่การพิมพ์, ๒๕๕๗.**

พรหมเพ็ญ เครือไทย และคณะ. **ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๙ จารึกในจังหวัดแพร่**. เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, ๒๕๔๙.

ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. **ราชวงศ์พื้นเมืองเชียงใหม่**. เอกสารอัดสำเนา, ๒๕๑๘.

ภูเดช แสนสา (อ่าน). **จารึกท้ายคัมภีร์ใบลานนิพานสูตร วัดทุ่งไธ้เหนือ ตำบลทุ่งไธ้ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ พ.ศ.๒๔๑๙ อักษรธรรมล้านนา**.

_____. **จารึกท้ายคัมภีร์นันทเสน ผูก ๔ วัดทุ่งไธ้ใต้ ตำบลทุ่งไธ้ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ พ.ศ.๒๔๐๐ อักษรธรรมล้านนา**.

- ____. **จารึกทำยัคัมภีร์บวรวงศ์หงส์อามาตย์ ผูก ๔** วัดทุ่งไ้้งเหนือ ตำบลทุ่งไ้้ง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ พ.ศ.๒๔๐๒ อักษรธรรมล้านนา.
 - ____. **จารึกทำยัคัมภีร์มูลกิตติ** จารโดยพระยาวิไชยปัญญาซ้อน วัดไฮส่วย ตำบลปากกาง อำเภอลอง จังหวัดแพร่ พ.ศ.๒๔๓๔.
 - ____. **จารึกทำยัคัมภีร์โบลานสมณเสฏฐิชาต** วัดทุ่งไ้้งเหนือ ตำบลทุ่งไ้้ง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ อักษรธรรมล้านนา.
 - ____. **จารึกทำยัคัมภีร์สุวรรณสังข์ ผูก ๒** จารโดยพระอินทะ วัดแม่ลานเหนือ ตำบลห้วยอ้อ อำเภอลอง จังหวัดแพร่ พ.ศ.๒๔๗๗ อักษรธรรมล้านนา.
 - ____. **จารึกทำยัคัมภีร์โบลานสัพพนาม ผูก ๓** วัดทุ่งไ้้งเหนือ ตำบลทุ่งไ้้ง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ พ.ศ.๒๔๖๙ อักษรธรรมล้านนา.
 - ____. **ตำนานเชียงใหม่** จารโดยพระไชยวุฒิ ฉบับวัดอัมพาราม บ้านกลาง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่.
 - ____. **ตำนานพระธาตุเจ้าลำปาง** ฉบับวัดสะปึ่งหลวง ตำบลม่วงน้อย อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน จารพ.ศ.๒๔๕๙ อักษรธรรมล้านนา.
 - ____. **ตำนานพื้นเมืองพะเยา**. เอกสารอัดสำเนา, ๒๕๕๖.
 - ____. **พิบศาคำเรียกขวัญขึ้นเรือนใหม่** ฉบับบ้านนาตุ้ม เมืองลอง, อักษรธรรมล้านนา.
 - ____. **พิบศาทักษาของบ้านเมือง ฉบับของเมืองแพร่** อักษรธรรมล้านนา.
ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๗ วันที่ ๑๒ สิงหาคม ๑๑๙.
- รณี เลิศเลื่อมใส. **ฟ้า-ขวัญ-เมือง จักรวาลทัศน์ดั้งเดิมของไทย : ศึกษาจากคัมภีร์โบราณไทอาหม**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๑.
- วัดพระบาทมิ่งเมืองวรวิหาร. **ประวัติวัดพระบาทมิ่งเมืองวรวิหาร จังหวัดแพร่ ฉบับสมบูรณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. แพร่ : เมืองแพร่การพิมพ์, ๒๕๕๕.
- วัดหลวง. **วัดหลวงเมืองแพร่เมื่อ ๑๐๐๐ ปี**. ม.ป.ท. : ม.ป.พ., ม.ป.ป.
- วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่. **ขัตติยานีศรีล้านนา**. กรุงเทพฯ : วิทอินดีไซด์, ๒๕๔๗.

ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี. การบูรณะและพัฒนาอุโบสถวิหารวัดพระธาตุซ่อแฮ
พระอารามหลวง ตำบลซ่อแฮ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่. เชียงใหม่ :
หจก.ชุดิมาพรินติ้ง, ๒๕๕๖.

ศรีศักร วลลโณดม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ. นครแพร่จากอดีตมาปัจจุบัน
ภูมินิเวศวัฒนธรรมระบบความเชื่อและประวัติศาสตร์ท้องถิ่น.
กรุงเทพฯ : วัชรินทร์ พีพี, ๒๕๕๑.

ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่. ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่
๗๐๐ ปี. เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, ๒๕๓๘.

สรสวดี อ่องสกุล (ปริวรรต). ประชุมตำนานลำปาง. เอกสารอัดสำเนา, ๒๕๔๘.
_____. พื้นเมืองเชียงแสน. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๔๖.

_____. พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๓๙.

สุจิตต์ วงศ์เทศ (บรรณาธิการ) นายต่อ (แปล). มหาวงษ์พงศาวดารพม่า.
กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๕.

สมพงษ์ จิตอาวีย์. การศึกษาบทสวดและพิธีสวดของชาวไทลื้อ อำเภอปัว
จังหวัดน่าน. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและ
วรรณกรรมล้านนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พ.ศ.๒๕๕๕.

หจข.ร.๕ ม.๕๘/๑๘๒ รายงานต่างๆ จัดราชการเมืองนครลำปาง (๒๐ ธ.ค.
๑๑๖-๑๑ เม.ย. ๑๒๗).

Sithu Gamani Thingyan. **Zinme Yazawin**. Today printing, 2003.